

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXVI – leto 1980/81 – št. 2

Jezik in slovstvo

Letnik XXVI, številka 2

Ljubljana, november 1980/81

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 števil)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Breda Pogorelec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika),

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 120.– din, polletna 60.– din, posamezna številka 15.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 50.– din

Za tujino celoletna naročnina 200.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake

in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina druge številke

Razprave in članki

45 *Jože Koruza*, Ivan Grafenauer kot literarni zgodovinar

51 *France Bezlaj*, Sloveno-baltica

54 *Stanislav Halner*, O problemu funkcijskih zvrsti slovenskega ljudskega jezika

61 *Jože Pogačnik*, Jernej Kopitar in ukrajinsko vprašanje

68 *Silvo Fatur*, O možnosti drugačnih načrtov pouka književnosti v usmerjenem izobraževanju

Jubilanti

73 *Albinca Lipovec*, Sedemdesetletnica Viktorja Smoleja

Slovenščina v javni rabi

75 *Alenka Gložančev*, Kratice v imenih delovnih organizacij

Metodične izkušnje

79 *Franc Žagar*, Kratka vsebina

Ocene in poročila

83 *Andrijan Lah*, Odnos literatura-film na Slovenskem

84 *Vilko Novak*, Sprejem južnoslovanskega ljudskega pesništva v madžarskem slovstvu

Jože Koruza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IVAN GRAFENAUER KOT LITERARNI ZGODOVINAR

Redko kateri slovenski slavist je bil javnosti tako izčrpno in vsestransko predstavljen kakor Ivan Grafenauer. Njegov sin, zgodovinar Bogo Grafenauer je pospremil posmrtno izdajo očetove *Kratke zgodovine* starejšega slovenskega slovstva s temeljito biografijo in bibliografijo,¹ zgrajeno na prvih virih iz strokovnjakove zapuščine in na osebnih spominih. Iz te celovite podobe človeka in znanstvenika povzemamo za uvod našemu razmišljanju najvažnejša biografska dejstva.

Ivan Grafenauer se je rodil 7. marca 1880 v Veliki vasi pri Brdu blizu Šmohorja v Ziljski dolini. Zgodnjo mladost je preživel razpet med Brdom, kjer je tudi obiskoval osnovno šolo, in Beljakom, kjer je bil oče na Peravi cerkovnik in kjer je dokončal osnovno šolo in nato še gimnazijo. V letih 1900 do 1904 je študiral na dunajski univerzi slavistiko in germanistiko, se takoj po študijih zaposlil na gimnaziji v Kranju, dobil leta 1908 profesorsko mesto na I. klasični gimnaziji v Ljubljani in ostal v tej službi vse do upokojitve leta 1940. Do tega leta je njegovo strokovno in znanstveno delo naraslo že na 375 bibliografskih enot, kar vzbuja posebno spoštovanje ob dejstvu, da ga je pretežno opravil ob polni redni zaposlitvi srednješolskega profesorja; imel je vsega le tri leta dopusta za sestavo gimnazijskih literarnih beril, ki ga je uporabil tudi za rigorozne in bil 21. julija 1917 promoviran za doktorja na temelju disertacije o naglasih v ziljskem narečju, napisane že v študijskih letih. Njegov poskus leta 1919, da bi postal univerzitetni profesor, ni imel uspeha; na zagrebški univerzi se je sicer habilitiral za profesorja slovenske literarne zgodovine, v Ljubljani pa so ga zavrnili s pojasnilom, da dajejo prednost kandidatu »z ne zgolj slovenistično, ampak splošno slavistično kvalifikacijo«.² Tako se je Grafenauer mogel polno posvetiti znanstvenemu delu šele po upokojitvi. 16. maja 1940 je bil namreč izvoljen za dopisnega člana poldrugo leto pred tem ustanovljene slovenske Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, 21. decembra 1946 pa za njenega rednega člana. V tem času je svoje znanstveno delo skoraj povsem usmeril v slovensko narodopisje; na akademiji je mogel leta 1948 organizirati komisijo za slovensko narodopisje, iz katere se je 1951 razvil inštitut. Pozno zastavljeno, toda temeljito in do kraja intenzivno raziskovanje slovenskega ljudskega slovstva je prekinila smrt 29. decembra 1964.

V nekrologu je Milko Matičetov zapisal: »V najširših krogih je Ivan Grafenauer znan kot *literarni zgodovinar*. Sloves si je pridobil predvsem s '*Kratko zgodovino slovenskega slovstva*'.«³ Vendar to velja predvsem za starejše generacije, ki so v srednji šoli uporabljale njegov literarnozgodovinski učbenik. Dandanašnji je predvsem v strokovnih krogih bolj znan in cenjen kot folklorist. Matičetov je v citiranem spominskem članku posebej poudarjal, da je bilo Grafenauerjevo narodopisno zanimanje starejše od literarnozgodovinskega, in Zmaga Kumrova je sočasno zapisala, da »je čutil kot svoj pravi poklic – razi-

¹ I. Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, (Izdajo knjige je oskrbel Bogo Grafenauer), Celje 1973, str. 223–309.

² Tam, str. 258.

³ M. Matičetov, Ivan Grafenauer, *Letopis SAZU* XV, Lj. 1965, str. 68.

skovanje ljudske duhovne kulture Slovencev».⁴ Tudi v spominskem zapisu v Jeziku in slovstvu je France Bezlaj poudaril njegovo narodopisno znanstveno publicistiko, »kjer se je tudi že zgodaj, v letih pred prvo svetovno vojno, krepko uveljavil predvsem z uvajanjem modernih raziskovalnih metod v tej še sorazmerno slabo razviti veji slovenskih nacionalnih ved« in kjer je s svojim zrelim delom, predvsem z monografijo o Lepi Vidi, »povzdignil slovensko narodopisje iz amaterstva v solidno stroko na sodobni višini«.⁵

Naše razmišljanje o Ivanu Grafenauerju kot literarnem zgodovinarju ni usmerjeno v vprašanje, ali je ta panoga v Grafenauerjevem slavističnem oziroma slovenističnem znanstvenem delu primarna ali ne in ali ima večji ali manjši pomen od njegovega folklorističnega raziskovanja. Naša pozornost velja najprej Grafenauerjevemu pojmovanju literature in njegovi literarnozgodovinski metodi, s tem v zvezi pa seveda tudi vprašanju, če in koliko se je razlikoval njegov pogled na pismo in v tisku fiksirano literaturo od obravnavanja ljudskega slovstva, in končno vprašanju globalnega razmerja med Grafenauerjem literarnim zgodovinarjem in Grafenauerjem folkloristom oziroma narodopiscem. Najprej se moramo kratko ozreti še na njegovo temeljno slavistično izobrazbo.

Grafenauer sam je v avtobiografiji z dne 22. julija 1919, priloženi prošnji za habilitacijo na zagrebški univerzi, takole označil obseg dunajskih visokošolskih študij: »Poslušal sem predavanja Jagićeva, Rešetarjeva, Vondrákova, Murkova, Jirečkova, Heinzlova, Minorjeva, Weilenova in se udeleževal vaj Jagićevih, Vondrákovih in Murkovih (o ruski literaturi) v slovanskem seminarju in Minorjevih v nemškem seminarju.«⁶ Njegova slavistična izobrazba se je torej primarno oblikovala v seminarju Vatroslava Jagića. Tu pa je veljala filološka šola, v kateri se še nista izpod okrilja široko pojmovane lingvistike izvili literarna zgodovina in narodopisje. Jagić je sicer toleriral specializirana zanimanja svojih učencev, vendar šele po tem, ko so šli skozi celovito šolo slovanske filologije. Grafenauer se je v Jagićevem seminarju z enakomernim zanimanjem poglobljal v slavistična vprašanja, ki so bila na programu, vendar se je posebej usmerjal v lingvistiko. V že citirani avtobiografiji je zapisal: »Predvsem sem se bavil na vseučilišču s primerjajočo slovansko slovnico in z dialektologijo, za katero sem nabiral gradiva na Koroškem: pri Zilji, v Podjunu in v Rožu.«⁷ Del tega gradiva je uporabil v razpravi, ki jo je predložil kot doktorsko tezo in ki mu jo je Jagić že 1904 objavil v Archiv für slavische Philologie.⁸ Jagić je Grafenauerja, v katerem je odkril »puno talenta za dialektološka pitanja te puno interesa za svoj kraj (Korušku)«, očitno želel vzgojiti v dialektologa, ga usposobiti za delo s fonografom in ga je predvidel za sodelavca v petrograjski slovanski enciklopediji za koroška narečja,⁹ toda eksistenčna stiska je prisilila Grafenauerja, da se je takoj po absolutoriju zaposlil na gimnaziji.

Širina Jagićevega filološkega obzorja in metoda sta odločilno zaznamovali vse Grafenauerjevo znanstveno delo, pa naj se je obrnilo na to ali ono specialno področje. Bili bi krivični, če bi trdili, da Grafenauer svojega teoretičnega znanja ni širil in poglobljal; nove ali vsaj drugačne razglede mu je odpiral že Minorjev germanistični seminar, vsaj v smeri verzologije. Toda Grafenauerjeva strokovna publicistika dovolj zgovorno priča, da je vselej dajal prednost konkretnemu raziskovalnemu delu in reševanju konkretnih vprašanj, v katero je vselej pritegnil vse svoje bogato znanje. Tako se na primer v literarnozgodovinskih razpravah ni odrekal lingvističnemu gradivu in sklepom, zlasti pa ne dosledni filološki tekstni kritiki, v narodopisnih razpravah je upošteval literarnozgodovin-

⁴ Z. Kumer, Prof. dr. I. Grafenauer, SE 1965–1966, str. 189.

⁵ F. Bezlaj, Spominu Ivana Grafenauerja, JiS 1965, str. 2.

⁶ M. Matičetov, n. d., str. 65.

⁷ Prav tam.

⁸ I. Grafenauer, Zum Akzente im Gailtalerdialekte, AslPh 1904/05, str. 195–228.

⁹ M. Matičetov, n. d., str. 67.

ske izkušnje in gradivo, vselej pa se je tudi zatekal v širše politično in kulturno zgodovinske razglede in v primerjanje slovenske problematike s tujo, zlasti nemško, ki jo je najbolje obvladal. Tako je pri Grafenauerju kljub občasnemu nagibanju v lingvistiko, literarno zgodovino ali narodopisje vseskozi dokaj viden in značilen filološki 'skupni imenovalec'. Zato se mi zdi povsem ustrežna Bezlajeva karakteristika, češ da je skušal »zajeti stroko v njeni klasični širini ter je bil za Miklošičem in Murkom (pač od slovenskih slavistov) edini, ki je z uspehom posegal na vsa področja slavistike«, le da »se je v razliko od njih posvetil samo slovenskim problemom«. ¹⁰

Poletni semester leta 1903 je Ivana Grafenauerja motiviral še za eno specialno smer znanstvenega raziskovanja. Jagić je v tem semestru imel kurz predavanj o zgodovini slovenskega ljudskega pesništva in vzporedne seminarske vaje iz istega predmeta. Grafenauer se je v seminar vključil z obsežnim referatom o razmerju koroškoslovenske ljudske pesmi do ljudske pesmi ostalih Slovencev. ¹¹ Sestavek, ki se je ohranil v avtorjevi zapuščini, kaže že zrelo sposobnost za kritično presojanje objav besedil in ureditev pri Scheinigu in Štreklju, sistematičnost v obravnavi motivov in smisel za postavljanje relevantnih znanstvenih problemov. Na tem temelju je gradil dalje v dve smeri. V okviru raziskav ljudskega pesništva se je osredotočil na monografsko obravnavo geneze pesmi o mladi Zori; iz zbranega gradiva je objavil krajšo razpravo Salomonova legenda v slovenski narodni pesmi v jubilejnem zborniku ob sedemdesetletnici Vatroslava Jagića, obsežnejše delo pa je ponudil leta 1907 Slovenski matici. ¹² Druga smer ga je vodila v podrobno filološko analizo dveh najbolj popularnih praznoverskih knjig, Duhovne brambe in Kolomonovega žegna (ČZN 1907). To narodopisno delo je bilo po Grafenauerjevi lastni izjavi most k njegovi orientaciji v literarno zgodovino: »Preko razprav narodopisnega značaja (»Duhovna bramba« in »Kolemonov žegen«, Legenda o Salomonu v slovenski narodni pesmi, razprava o celotnem razvoju legende o Salomonu, preveč specialna in obširna, zato še v rokopisu) sem dospel do slovstvene zgodovine, ki sem se je lotil zato, da omogočim boljši pouk tega predmeta na srednjih šolah.« ¹³

Ob navedenem citatu se nam takoj odpira vprašanje, kako je Grafenauer pojmoval odnos med ljudskim slovstvom in umetniško književnostjo in v čem je bil omogočen organski prehod med njegovim preučevanjem prvega in druge. Odgovor se nam nakazuje v kratkem teoretičnem uvodu v njegovo *Kratko zgodovino slovenskega slovstva*. Tu loči slovstvo v širšem pomenu, ki obsega vse, »kar je človek iz jezikovnih proizvodov svojega duha zapisal«, in slovstvo v ožjem pomenu, »lepo slovstvo, ki obsega pesniška dela naroda in ga imenujemo zato tudi narodno (nacionalno) slovstvo«. ¹⁴ To opredelitev pa takoj dopolnjuje: »Tudi tiste pesnitve, ki so se čisto stoletja ohranjevale ustno od rodu do rodu, preden so se zapisale (*narodne pesmi*), se morajo prištevati lepemu slovstvu.« ¹⁵ Že iz tega se jasno vidi, da Grafenauer kot literarni zgodovinar iz predmeta svojega obravnavanja ne izključuje slovstva, ki je bilo zgolj ustno objavljeno in se je ohranilo v ustni tradiciji. Zanj je pomemben celoten obseg besedne umetnosti: »*Zgodovina slovstva* opisuje kot *del zgodovine umetnosti* pesniška dela naroda od začetka do današnjih dni ... « ¹⁶ Zato začenja svoj zgodovinski prikaz s »predkrščansko dobo (do okoli 800)«, za katerega je značilno ustno slovstvo, katerega sledovi »so se ohranili med narodnimi zagovori, pripovedkami

¹⁰ F. Bezljaj, n. d., str. 1.

¹¹ I. Grafenauer, Über die Stellung des kärntnerslowenischen Volksliedes zum Volkslied der übrigen Slowenen, Beiträge zur Volksliedforschung in Kärnten (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 62), Clc, 1967, str. 141–171.

¹² V op. 1 n. d., str. 241.

¹³ M. Matičetov, n. d., str. 65.

¹⁴ I. Grafenauer, *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, Lj, 1920, ² str. 18–19.

¹⁵ Tam, str. 19.

¹⁶ Prav tam.

in pravljicami, dasi so že davno izgubili prvotno pogansko lice»,¹⁷ in zato v poglavju o »krščanskem srednjem veku (800–1530)« posebej poudari »najdragocenejše, kar imamo iz zadnjega stoletja srednjega veka in tudi še iz začetka novega časa« – narodno pesem.¹⁸

In kakšen je bil Grafenauerjev globalni pogled na slovstvo? Iz istega uvodnega sestavka v *Kratki zgodovini slovenskega slovstva* povzemamo trditev, da se v slovstvu v ožjem pomenu »posebno jasno zrcali značaj naroda, njegova duševna kultura in njegova notranja in zunanja zgodovina«; to naj bi veljalo tako za književnost kakor za ustno slovstvo. Temu širokemu izhodišču ustreza tudi Grafenauerjevo pojmovanje slovstvene zgodovine kot opisa pesniških del naroda in njegovi periodizacijski kriteriji, ki so splošno zgodovinski, kulturni ali literarni. Zato je po njegovem prva naloga literarnega zgodovinarja, da »izkuša razložiti, kako so (pesniška dela) nastala iz kulturnih razmer naroda in časa, v katerem so vzrasla«, in šele druga, v kakšnem razmerju so ta dela do »osebnosti njihovih stvoriteljev«,¹⁹ saj se to nanaša le na književna dela. Dasi je Grafenauer v svoji *Kratki zgodovini slovenskega slovstva* in v nekaj starejši *Zgodovini novejšega slovenskega slovstva* enakomerno upošteval biografije ustvarjalcev in prikaze njihovega dela, se razmerje vseskozi opazno nagiba v prid dela in ne življenja. To velja tudi za prispevke v *Slovenskem biografskem leksikonu*, kjer je nekaj časa bil zadolžen za novejše slovenske pisatelje. Mimo teh publikacij pa so ga biografije ustvarjalcev redko posebej zanimale. Grafenauerjeva osrednja pozornost je bila uprta v posamezna literarna dela ali v celoten literarni opus nekega literarnega ustvarjalca; lotil se jih je vselej s temeljito filološko analizo in primerjalno interpretativnimi prizadevanji. Najznačilnejše takšne razprave so Simon Jenko in njegovi pesniški zgledi (DS 1908), Stiški (ljubljski) rokopis (DS 1916) in zlasti Valentin Vodnik – pesnik (Knezova knjižnica XXII, Lj. 1918). Solidna in kritična tradicija filološke metode, oplojena s kulturno zgodovinskim konceptom dunajske šole, je bila trdno in zanesljivo vodilo Grafenauerju kot literarnemu zgodovinarju. Pozitivizem se ga je dotaknil le v bolj splošnih oblikah in neizrazito. To se nam najzgovorneje pokaže ob njegovi kritiki Prijateljeve monografije Janko Kersnik, njega delo in doba, seveda če prezremo vse, kar izvira neposredno iz svetovnonazorskega nasprotja obeh znanstvenikov. Po Grafenauerjevem mnenju je bila Prijateljeva naloga, da Kersnikovim Zbranim spisom doda »biografijo Kersnikovo in karakteristiko njegovega dela«. Prijatelj pa je tendiral v drugo smer: »Ta dvojni sešitek namreč ne govori o *Janku Kersniku*, *njega delu* in, kar naj bi bilo okvir celotnemu delu, o njegovi *dobi*, kakor obeta še zmeraj naslov knjige, še manj pa o *novelistu* in politiku Kersniku, ampak skoro izključno o dobi, ki je v njej Kersnik živel in nekaj časa tudi aktivno v njej nastopal kot politik druge vrste. Na ta način je okvir postal slika in se je slika (Kersnik in njegovo literarno delo) pod roko izpremenila v neznatn, dovolj neskrbno izdelan okvir; vse to pa, kakor se kaže, namenoma, ker se je pisatelju v istini okvir zdel dragocenejši od slike same.«²⁰

Leta 1929 je dobil Ivan Grafenauer ob izidu prvega snopiča Kidričeve *Zgodovine slovenskega slovstva* močno vzpodbudo, ki je njegovo literarnozgodovinsko raziskovanje intenzivirala, preusmerila iz novejših obdobij v srednji vek in ga kmalu spet privedla k poglobljenemu študiju ljudskega pesništva. Prvo, kar je Grafenauerja vzpodbudilo k polemiki s Kidričem, je bil naslov *Stoletja beležk brez literarne tradicije*, s katerim je Kidrič označil slovenski srednji vek. Grafenauer se je intenzivno lotil nadrobnega razčlenjevanja slovenskih srednjeveških rokopisov in dokazovanja njihovih medsebojnih zvez. V to delo je pritegnil vse svoje bogato filološko, germanistično in zgodovinsko znanje in ga še načrtno poglobljal. Tako so po vrsti nastale razprave *Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva* (ČJKZ 1931), *O pokristjanjenju Slovencev in pričetkih slovenskega pis-*

¹⁷ Tam, str. 24.

¹⁸ Tam, str. 42.

¹⁹ Tam, str. 19.

²⁰ I. Grafenauer, Janko Kersnika Zbrani spisi ..., DS 1914, str. 372.

menstva (DS 1934), Karolinška kateheza ter izvor brižinskih spomenikov in »Čina nad ispovedajoštim se« (RDHV 13, Lj. 1936), zadnji odmev teh prizadevanj pa predstavlja razprava Celovski rokopis iz Rateč, podružnice beljaške prafare pri Mariji na Zilji (Razprave II. razr. SAZU 3, Lj. 1958). Drugo, kar je zbudlo Grafenauerja v Kidričevi zgodovini, pa je bilo dejstvo, da se je Kidrič izognil najpomembnejši literarni dediščini srednjega veka – ljudskemu slovstvu. Prav v tem pa se kaže odločilni povod, da se je Grafenauer tako intenzivno vrnil k narodopisju.

Če sprejmemo takšno razlago Grafenauerjeve vrnitve k preučevanju ljudske pesmi in ljudskega slovstva sploh, se nam odpira vprašanje, ali je njegovo raziskovanje tega predmeta folkloristično ali literarnozgodovinsko. Pot k razjasnitvi tega vprašanja nam odpira izčrpna in neposredna izjava o uporabljeni metodi, ki jo je Grafenauer priključil odgovoru Milku Matičetovu na kritiko razprave o legendarni pesmi Spokorjeni grešnik: »Romantičnim narodopisnim teorijam Grimmovim-Krekovim sem odkimaval že kot gimnazijec, ko so nas ob Sketovi čitanki z njimi dolgočasili; s komparativno literarnozgodovinsko metodo sem se seznanil že pred 50 leti v Jagičevi šoli in sem po tej metodi spisal članek o 'Mladi Zori' (Jagičev zbornik, 1908, 65). Zaradi pomanjkanja literarnih virov pa s to metodo pri nas ni bilo kam priti. Novo pot mi je pokazala kulturnohistorična smer v etnologiji preprostih kultur. Njej je izdelal metodo zgodovinar-etnolog Gräbner, P. W. Schmid pa jo je izpopolnil. S preučevanjem preprostih kultur sem to kulturnohistorično metodo prenesel na preučevanje narodopisja visoke kulture slovenskega naroda, pa jo spojil s primerjalno književnozgodovinsko metodo. In ta doslej v svetovni etnografiji še ne uporabljen kulturnozgodovinsko-literarnoprimerjalna metoda je prinesla pri preučevanju naših narodnih pesmi kar lepe sadove. Previdna uporaba v vrsti razprav je pripeljala do spoznavanja kriterija za kriterijem za starost naših ljudskih pesmi, oblikovanih v ritmiki dvodelnih dolgih vrstic, kratkih vrstic, osmercev i. dr., motivnih kriterijev kraljičev, španskih kraljic in kraljev, zamorskih deklic in zamorcev i. dr.«²¹ V citiranem zapisu Grafenauer dovolj nedvoumno označuje svojo metodo za kulturnozgodovinsko in se opredeljuje proti romantični folkloristični dediščini. Z uvajanjem take metode v slovensko narodopisje je folkloristiko določeno zaznamoval s historizmom. Kljub nedvomnim zaslugam za to vedo, med katere sodi v prvi vrsti teoretično utemeljena sistematika slovenskega ljudskega slovstva,²² pa vrsta monografskih razprav o posameznih snoveh, motivih in vrstah, od katerih ima Lepa Vida, Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi (Lj. 1943), kar klasičen pomen za vedo, je šlo raziskovanje njegovih naposrednih učencev in mlajših sodelavcev v drugačne smeri, ki jih kot skupni imenovalac označuje pojmovanje folklore kot sinkretične umetnosti. Grafenauer pa je kljub nadpovprečni glasbeni izobraženosti vztrajal pri preučevanju ljudskega slovstva kot pesništva, torej kot besedne umetnosti. In ker je pri tem izšel iz literarnozgodovinskega aspekta in metod, je naravno, da je hotel svoje izsledke organsko vključiti v slovensko slovstveno zgodovino. Pripravo za to pomeni »očrt zgodovine narodne pesmi« v razpravi za Narodopisje Slovencev,²³ prvi poskus uresničitve prikaz zgodovine slovenskega slovstva na Koroškem,²⁴ končno sintezo pa posmrtno izdana Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva. Z njo je praktično in deklarativno izpričal vodilo svojega znanstvenega raziskovanja, namreč »lepotno in vsebinsko pomembne umetnine *narodnega ustnega slovstva* (kolikor jih je nadrobno znanstveno raziskovanje že moglo uvrstiti v zgodovinski tok)« vključiti v slovstveni razvoj.²⁵

²¹ I. Grafenauer, (Odgovor kritiku), SE 1951, str. 431.

²² I. Grafenauer, Narodno pesništvo, Narodopisje Slovencev II, Lj. 1952, str. 12–85.

²³ Tam, str. 30–46.

²⁴ I. Grafenauer, Slovensko slovstvo na Koroškem – živ člen vseslovenskega slovstva, Koroški zbornik, Lj. 1946, str. 284–344.

²⁵ V op. 1 n. d., str. 13.

Razume se, da Grafenauer ni hotel niti mogel mehanično enačiti ljudskega pesništva v ustni tradiciji z individualnim literarnim ustvarjanjem besednih umetnin. To dokazuje že njegova znana in večkrat citirana definicija ljudske pesmi: »*Narodna pesem (ljudska pesem) je pesem, ki jo je narodno občestvo* (po vsem jezikovnem ozemlju ali samo po posameznih pokrajinah ali okrajih) *po ustnem izročilu, s petjem iz spomina, sprejelo za svojo, jo daljšo dobo pelo, po svoje spreminjalo in tako prilagodilo svojemu okusu in slogu* (ter jo morda poje in spreminja še sedaj).«²⁶ Tudi to tipološko razločevanje je povezano z neko zgodovinsko dinamiko, ki jo je Grafenauer takole označil: »Že davno, preden se je zapisala prva slovenska beseda, so živeli med našimi predniki pesniško in pevsko nadarjeni ljudje, ki so v pesmih oblikovali podobe iz življenja narodnega občestva, ljudi in usode, dajali izraza svojim in ljudskim čustvom in mislim, nazorom in verovanjem, narodno občestvo pa jih je sprejemalo za svoje, jih od rodu do rodu pelo ter po svoje spreminjalo in prilagajalo svojemu okusu in slogu. Nekaj najlepših se je – seveda bolj ali manj spremenjenih – ohranilo do dokaj poznega zapisa. Pa tudi po vzniku pismenskega slovstva sta živelata – ohranila – ljudsko pesništvo in pesništvo izobraženih krogov v živih medsebojnih stikih. Že v Brižinskih spomenikih čutimo v odstavkih, posnetih po starejših ritmičnih obredih in molitvenih obrazcih in pesmih, ritmiko najstarejših slovenskih ljudskih pesmi in balad; srednjeveški pisci, naši protestanti so posegali po 'starih pesmih', Vodnik in Prešeren, Levstik in Jenko, Gregorčič in Župančič so se učili pri narodni pesmi. Pa tudi ljudstvo je po svojih pevcih in pevkah vedno spet sprejemalo poleg pesmi pevcev-pesnikov iz svoje srede tudi pesmi izobraženih pesnikov, znanih in neznanih, če so s prikupnim napevom in občečloveško vsebino našle odmev v čustvovanju in mišljenju preprostega človeka. To se je začelo že ob prvih početkih slovenskega pismenstva, ponarodele pa so po napevu tudi ta in ona izmed Vodnikovih, Prešernovih, Jenkovih, Gregorčičevih pesmi.«²⁷

Marsikatera Grafenauerjeva sodba in hipoteza je že omajana, marsikatera ne bo več dolgo vzdržala strokovne kritike. Druge spet utrjuje čas, novo gradivo in nova dognanja. Predvsem pa mu moramo priznati dve veliki zasluge za slovensko literarno zgodovino. Vanjo je pritegnil obdobje srednjega veka kot relevantno raziskovalno področje. Predvsem pa je s svojim raziskovalnim delom dokazal, da se tako imenovano ljudsko slovstvo po svojih estetskih vrednotah vključuje enakovredno z največjimi stvaritvami znanih pesnikov v skupno zakladnico besedne umetnosti, in pokazal, kako ga literarni zgodovinar more in mora vključevati v prikaz naše slovstvene preteklosti.

²⁶ V op. 22 n. d., str. 21.

²⁷ V op. 1 n. d., str. 13–14.

SLOVENO-BALTICA

V spomin Ivanu Grafenauerju

Med stotinami še nepojasnjenih slovenskih besed zasluži posebno pozornost glagol *uké-riti se*, *ukérim se* »usesti se, vseliti se, nastaniti se, ugnezdit se«. Srečujemo ga, čeprav ni posebno frekventen, pri vrsti avtorjev. Uporabljajo ga Levstik, Jurčič, Stritar, Erjavec, Podlimbarski, Murnik, Jeglič in pojavi se celo v prevodih Turgenjeva in Dostojevskega (gradivo za slovar knjižnega jezika). Vendar piše Jurčič *ukiriti se* in Stritar *vkeriti se*. Narečno zasledimo samo *ukiriti se* na Dolenjskem okoli Grosupljega in Velikih Lašč. Oblika *ukeriti se* je hiperkorektna po vzoru *méra, véra*, ker se refleksi za -e- zoži v -i-. Kakor pri toliko drugih slovenskih besedah, za katere ne najdemo odgovarjajočega slovanskega sorodstva, se pokaže zadovoljiva primerjava v litavskem *kùrdinti*, *kùrdinu* poleg *kùrdyti*, *kùrdau* »vseliti, nastaniti«¹ poleg »pustiti graditi«² in »zakuriti«. Slovenski glagol bi torej brez težav rekonstruirali v praslovansko **v-kyriti*, **v-kyrjo* ali celo **v-kyrditi*, **v-kyrdjo* z onemitvijo -d- po prezentu **vkirjam*. S tem -d- moramo računati pri drugi inačici te osnove, pri slovenskem *ukícati se*, impf. *ukrcávati se* »vseliti se na ladjo«. Ni mogoče z gotovostjo reči, ali je to res mlada izposojenka iz srbohrvaščine, ker je ne najdemo v starejših slovenskih slovarjih. Lahko je tudi domača, prvotno živa samo v ozkem primorskem pasu. Enako je tudi sbh. *kícati* šele iz Dalmacije, kjer je pomenilo »vseliti se na ladjo«, prešlo v širšo rabo z razširjenimi pomeni »nastaniti se na vozu, v vagonu itd.«³ To je najbolj verjetno ista osnova s kratkim -u-, podaljšana s -s- intensivum, psl. **v-kurd-s-ati*. Dosedanji Miklošičev poizkus razlage (SEW 155), ki ga je sprejel Skok (ERHS II 185), iz italijanskega *car(f)icare* »tovoriti«, ne ustreza niti glasoslovno niti pomensko. Toda apelativa tipa *kíca* »debela ženska«⁴ z adjektivi *kírcāi* »nabit z denarjem«, *kírcāst* »trebušen«⁵ pri Skoku ne moremo povezovati z *ukrcati*, ampak tvorijo skupaj s slovenskimi *kícelj* »odžagan kratek kos debla, čok«⁶ drugo slovansko besedno družino, primer tudi albansko *kërtse* »čok, štor, hlod«⁷.

Tudi v litavskih in letonskih izvedenkah iz te osnove se menjavata dolgi in kratki -u-. Litavsko *kùrdinti* je kavzativ od glagola *kùrti*, *kuriù* z osnovnim pomenom »graditi, napraviti, ustanoviti, zasnovati, praznovati«. Druga pomenska skupina je »napraviti ogenj, zakuriti«. Fraenkel, LEW 319, oporeka avtorjem, ki vidijo v teh navidezno različnih pomenih dve homonimni osnovi (tako tudi Vasmer, REW I 700 z literaturo). Tretje *kurti* je »hitro teči, dirjati«. To je Machek, Lingua Posn. V 84, povezal z lat. *currere* »teči«. Vendar se zdi, da to ni potrebno. Kakor lit. *dėgti* »goreti«⁸ pomeni tudi »hitro dirjati, hiteti«⁹ ali sbh. *odmagliti*, tudi tega *kùrti* ni potrebno izločiti iz celotnega pomenskega razpona te osnove.

Splošno slovansko *kuriti* pomeni »kaditi«, prim. csl. *vskurъ* »dim«, ukr. *kurja* »prah«. Samo slovenščina je ohranila starejši pomen »napraviti, vzdrževati ogenj«. Tudi pomeni *kuriti se* »izzivati se med seboj«, *razkuriti koga* »razdražiti«, *podkuriti komu* »narediti komu nevšečnosti«¹⁰ imajo svoje ekvivalente v letonskem *kuštīt* »dražiti, povzročiti prepir, razvneti«. Pomen »bežati«¹¹ pozna slovenščina samo v zvezi z nepravim objektom *odkuriti jo* poleg ukrajinskega *kuryty*, *kurnuty* »zbežati, popihati jo«¹² in slovaškega *prokúrit'* »prihite-
ti«, *prekúrit'* »hitro prekoračiti«¹³.

Brž ko z veliko verjetnostjo, malodane s popolno gotovostjo vidimo v oblikah *ukiriti se* in *ukrcati se* zvezo z litavskim kavzativom *kùrdinti*, se vsiljuje domneva, da je slovanska morala nekoč poznati tudi osnovni pomen glagola *kur(f)iti* »graditi, narediti, ustanoviti, ustvariti«. Sklepati smemo, da je slovenska *Kurent*, *Kuret* »ime maske«¹⁴ arhaični tvorbo sedanjíški deležnik **kureŕt* z rinezmom pred -t-, tipa *roža mogota*, s pomenom »ustvarjajoči,

ustanavljajoči, snujoči«. Svoj najbližji ekvivalent ima v starem pruskem *Curche* »zadnji snop, v katerega se skriva boginja rodovitnosti«. Razlagali so to iz *kūrti*, primer staroprusko *kūra* »zida, gradi« (Brückner) ali celo povezovali s staroruskim *кѣрѣи* »kovač« (Būga). Nedvomno gre za božanstvo totemskega kulta. Tudi naš *Kurent*, kakor ga poznamo iz sporočil prejšnjega stoletja, ko se še ni razvil v folkloristično opico, je bil najbolj verjetno maskirana personifikacija nekega totemskega demona. Morda se je tudi bolgarsko *kukere*, *kukeve* »ime podobnih mask« razvilo iz **kurkere*, to je iz iste osnove kakor v slovensčini.

To je seveda za sedaj samo delovna hipoteza, ki bi jo bilo treba še vsestransko preveriti z etnološkimi paralelami. Slovenske oblike *kōrant* (vzhodno štajersko in notranjsko), *Kōrent*, *Korat* (prekmursko, *Kore* (n.), g. *Koreta* (Solkan) z -o- so morda mlajše ali naslonjene na kakšno drugo osnovo. Saj imamo slovensko *korantāti*, *korantām* »štorkljati, nerodno hoditi«, kar je ekspresivna tvorba h *korakati*. Apelativa *korant* »zelena žabica«, *korānta*, *korantāča*, *korantāčka* »krastača« (Haloze) tudi verjetno nimajo zveze s Kurentom. Izven slovenskega ozemlja poznamo samo kajkavsko *kurēnt* »ime pustne šeme«. Upoštevati je treba tudi priimke *Korent* (slov.), *Korent* (Čakavec), *Kurent* (Krapina, Istra) in *Kuret* (slov.), ki se morda iz *Konradin*, staro visoko nemško 1377 *Chourat*. Toda oblike *sveti Kurent* »pust« (štajersko) poleg *sveti Korant* (gorenjsko) govore za domnevo, da se je neki predkrščanski kult pomešal s pustom. Ostane nam še *Korat* »mož v mesecu« (Zilja) in *korant* »plužar pri oračih« (Zilja).

Dosedanje razlage imena *Kurent* niso zadovoljive. Miklošič, SEW I 148, je primerjal ukrajinsko *kurent* »neka vesela poročna viža«, kar je gotovo isto kot poljsko *kurant* »stari ples«, r. *kuranta*, č. *kuranta*, kar izvajajo iz francoskega *courante* »neki ples v 16. in 17. stoletju«. To zavrača Berneker, SEW I 648, ki povezuje ukrajinsko *kurent* z nemškim *kur-rende*, starejši *current*, *currente* »petje revnih dijakov na potovanjih za milodare«. Za slovensko *kurent* pravi Berneker, da je temno. Kristijanović, Anfang 20, je poizkušal izhajati iz slovanskega *kurb*, *kurьъ*. Strekelj je mislil najprej na lat. *quaranta* »štridesetdnevni post«, kasneje pa se je odločil za nemško *Kurrente*, *Kurrentschüller*, *Kurrentauer* »potujoči dijaki, ki se preživljajo s petjem« (Lehnwörterkunde 81). Previdnejša Brückner, KZ XLVI 222, in Polivka, Germanoslavica I 619, zanikata vsako možnost domačega porekla in supponirata tujo izposojenko. Kelemina, Bajke 12, je opozoril na kočevsko nemško *Wischi-gūro*, alemansko *gōre*, sev. štajersko *gōri* »neka norčava maska«, vse iz it. *corrente* (o tem Kretzenbacher, Germ. Mythen 12). V GMDS XXV–XXVI 112 pa dostavlja Kelemina še obliko *Korikorante* »tisti, ki zna hitro leteti«. Grafenauer, Etnolog XIV 58, povezuje *kurenta* z r. *keremétъ* »zli duh«, izposojeno iz čuvaškega *kirēmēt*, kazantatarskega *kirāmāt* »isto«, po Vasmerju, REW I 551, arabskega izvora; iz etnografske literature navaja Grafenauer tudi oblike *Kurjumes*, *Kurmes*. Še manj prepričljiva je zveža z ilirskim etnikom *Curetes*, *Courentes* (Mažuranič, Prinosi 576) ali z gr. *χοῦρητες* »mladi oboroženci« in *χούβαντες* »plesalci« (Grobelj, Razstavni katalog, Ptuj, 1978).

Niso pa s tem izčrpane vse asociacije, ki se porode ob slovenskem *ukiriti* se. Doslej še noben jezikoslovec ni dvomil v sorodstvo slovanskega *kuriti* »kaditi« in litavskega *kūrti*, letonskega *kūrt*, vsaj v pomenu »zanetiti, napraviti ogenj«, čeprav niso pritegnili slovenskih pomenov, ki še bolj prepričljivo potrjujejo to paralelo. Toda slovanski -u- se je razvil iz diftonga, ki pri tej osnovi ide. **ker(ə)* – ni nikjer izpričan. Dvomljiva se zdi Bernekerjeva razlaga (SEW I 652), da bi se slovansko *kuriti* razvilo kot novotvorba iz starejšega **кѣrti*, kar bi ustrezalo litavskemu *kūrti*. S kratkim -u- je bilo doslej v slovansčini poznano samo starorusko cerkvenoslovansko *кѣрѣи* »kovač«, kar primerjajo z litavskim *kūrti* »graditi, ustanoviti« tudi tisti avtorji, ki ostro ločijo ta navidezni homonim s *kūrti* »narediti ogenj«. Walde-Pokorny, VWIS I 418, pravi samo, da je baltsko *kūr-* in slovansko *kur-* neka prevojna novotvorba iz **kūr-*, ki se je razvil iz indoevropske o-jevske redukcijske stopnje. Isto ponovi tudi Pokorny, IEW 572. Toda slovensko *ukiriti* se < **у̯кыр(д)ити* se govori za dolgi -ū-! Nisem dovolj razgledan po novejši komparativistični literaturi, ki je v zadnjih

desetletjih že tako narasla, da presega zmogljivost enega samega delavca, da bi vedel, ali je kdo Haversovo idejo o indoevropskem sakralnem *-ū-* obravnaval tudi v baltoslovanščini. Kjer in dokler ta *-ū-* ni izgubil svoje sakralne funkcije, ni doživiljal glasoslovnih sprememb. Podoben *-u-* je tudi v razmerju slovensko, staro dalmatinsko (Stulić) in črnogorsko *zubelj* »plamen«, slovensko tudi *zúblja* »bakla« pri Alasiu 1607 in litavsko *žiburys* poleg *žiburys* »luč, plamen sveče, bakla, svetilka«, letonsko *žuburis* »luč«, kar je primerjal že Miklošič, SEW 469, a so to kasneje zavrgli, ker izhajajo baltske besede iz prvotnega *žib-*. Miklošič je pritegnil zraven tudi vzhodno štajersko *z nubelj*, *znübelj* »odprtina v peči«, toda r. dial. csl. *znyľ* »peč« kaže v enako menjavo *-u-* in *-y-*. Na vsa takšna vprašanja še ne poznamo zadovoljivega pojasnila. Naj opozorimo tudi na lit. *ugnis* »ogjenj«, letonsko *uguns* »ogjenj«, *ugunskurs* »ognjišče« poleg slovanskega *ognь*, staro indijsko *agnis* »ogjenj«, hetitsko *agniš* »ogjenj« in tudi litavskega *agnūs* »ognjen«. Kljub glasoslovnim težavam je verjetno z lit. *agnūs* sorodno slovensko *vigenj* »kovačnica, kovaško ognjišče«, srbohrvaško *viġanj* »nakovalo, kovačnica«, češko *výheň*, slovaško *vyhňa* (f.) »kovačnica«. Ker je tudi v jeziku Romov *vigna* »ognjišče«, *vignja* »kovaško ognjišče, kovačnica«, albansko pa celo *vigan* »ober, velikan«, so nekateri raziskovalci mislili, da je to prevzeto iz jezika Romov. Toda gornje lužiško *wuheň*, dolenje lužiško *hugen* »dimnik, kovaško ognjišče« kaže na ohranjenost *-u-*, čeprav je Miklošič, SEW 391, sklepal na **v-ognь*/Machek, ESČ 701, suponira za slovansko dolgo *-ū-* vrddhi podaljšavo **v-ūgnja*. Skok, ERHS III 587, sklepa na slovansko poreklo, vendar ne drži njegovo sklicevanje na staro litavsko *ungnis*, kar je po Fraenklu, LEW 1185, samo pismena napaka pri Bretkunu. To je samo nekaj primerov težav, ki jih povzroča *-u-* v balto-slovanskih jezikovnih odnosih.

Nič manj zanimivi pa niso tudi drugi prakulturni ostanki, ki jih je mogoče razrešiti s pomočjo baltskih paralel. Slovensko *klanica* »shramba za vozove« (Notranjsko) poleg homonimov *klonica* in *kolnica* ne moremo razložiti z regularnim slovenskim glasoslovjem; *kolnica* je naslonjeno na *kola* »voz«, *klonica* pa po vsej verjetnosti na *zakloniti*. Toda *klanica* ima svoj regularni ekvivalent v litavskem *klūonas* »gumno, skedenj, sušilnica za žito, ograjen prostor okoli skednja«, letonsko *kluōnis*, *kluōns* »gumno, pod«. To je izposojeno v rusko *klūnja* »vrsta skednja, sušilnica za žito«, belorusko in ukrajinsko *klūnja*, poljsko *klunja*, *klōnia*. Zaradi slovanskega *klōnja* »kletka, golobjak« je Berneker, SEW I 522, vse te slovanske besede izvajal iz *kloniti*, toda Vasmer, REW I 573, ki ne pozna slovanskega *klanica*, izvaja severno slovanske besede iz baltsčine. Naši raziskovalci gospodarskih poslopij in kozolcev so to frapantno primerjavo prezrli. Osnova je verjetno ista kot v *klasti*, *kladq*, litavsko *klōti* »zložiti, pokriti, zravnati«, čeprav vidijo nekateri avtorji v lit. *klūonas* prevoj k *klēts* (Fraenkel, LEW 270, 274).

Druga takšna prakulturna beseda je *kārjice* (f. pl.) »kljuke, na katere so obešena vrata«. Pleteršnik, I 388, pravi, da je to dvomna beseda, vendar pozna že Pohlin *karijze* »Schnalle, ansa« in Gutschmann *karjize* »Türschnalle«. Pomensko najbliže je letonsko *pakari* »lesene kljuke za obešanje vrat«, *pakara*, *pakars* »kljuka, obešalnik«, litavsko *pakarà* »obešalnik«, *pakorē* »vislice«, staro prusko *pakaris* »jermen«; a tudi latinsko *cardo* »tečaj pri vratih«, staro angleško *heorr*, staro islansko *hjarre* »tečaj pri vratih«. Pri drugih Slovanih nisem doslej našel še nič podobnega, vendar se zdi, da slovensko *karjice* ni izposojeno iz neznanega vira, ampak da je prakulturna dediščina.

O PROBLEMU FUNKCIJSKIH ZVRSTI SLOVENSKEGA LJUDSKEGA JEZIKA

Če človek prihaja iz obmejnega področja slovenskega jezikovnega prostora in če kot jezikoslovec in raziskovalec kulture razmišlja o razvoju, življenjskih pogojih in perspektivah slovenskega jezika, se mu nehotе vsiljujejo nekatere misli in ugotovitve, ki se morda slovenskim jezikoslovcem v središčnih področjih ne zde tako aktualne. Pri tem mislim na primer na splošno jezikoslovno spoznanje, da bistvo nekega jezika ni v prvi vrsti v tem, da nekaj označuje, ampak v tem, da posreduje neko sporočilo. Z drugimi besedami, da je pri vsakem jeziku na prvem mestu njegova osnovna, komunikativna, in šele na drugem mestu njegova nominativna ali poimenovalna funkcija. Nominacija in komunikacija sta sicer dve strani enega samega in nedeljivega procesa, vendar moramo med funkcijami jezika prav gotovo priznavati komunikaciji vodilno vlogo, kar seveda posebej pri raziskovanju besedišča ne more ostati brez daljnosežnih posledic.¹

Prav tako mislim pri tem tudi na zavest, da je individualnost slovenske nacionalne kulture kot komunikacijski sistem globoko in objektivirajoče zakoreninjena v slovenskem jeziku, ter na dejstvo, da je bil slovenski jezik zaradi svoje posebne zgodovinske usode bolj kot drugi evropski jeziki izpostavljen vplivu tujejezičnega okolja, ali konkretnije, da je močnejše kot drugi nacionalni jeziki obremenjen s fenomeni dvojezičnosti, in sicer tako naravne kot tudi z izobrazbo pridobljene dvojezičnosti.² Taka razmišljanja pa, porojena iz vsakodnevne ukvarjanja z vprašanji slovenskega jezika v obmejnih področjih, premikajo znanstvene perspektive naše slovenistike v komunikativno-funkcionalno smer, nas silijo, da zastavljamo probleme, in s tem ožijo naš znanstveni akcijski radij. Zaradi tega se pač ne moremo lotevati obsežnejših znanstvenih nalog, ki bi upoštevale lastnosti in funkcije slovenskega jezika v tej meri, kot bi želeli sami in kot se jim lahko posvečajo v središčnih področjih slovenskega jezikovnega prostora.

Iz takih in podobnih vidikov, med njimi sem navedel samo tri najbistvenejše, izvajamo tudi znanstveno-teoretske smernice za delo slovenistične skupine graškega slavističnega inštituta, predvsem pa znanstvena izhodišča slovenističnega projekta.³

Zavedam se, da morda zveni nekoliko priostreno in grobo, če ugotavljam, da bo raziskovalec, ki bo opazoval južne in jugovzhodne predele Koroške zgolj od zunaj, ki bo torej sodil zgolj po zunanjih kriterijih, lahko ugotovil samo eno značilnost, po kateri se del prebivalcev te pokrajine razlikuje od ostalih prebivalcev Koroške, namreč, sposobnost uporabe drugega jezika, in s tem sposobnost za – kot jo imenujem – naravno dvojezičnost. Druge razlikovalne lastnosti, ki na primer zadevajo obnašanje v družbi, duhovni in materialni svet, pa bo lahko registriralo le za to posebej šolano oko. Posledica tega je, da bo tak opazovalec na sploh pripravljen priznati samo bore malo diferenčnih razlik med slovenskim in nemškim prebivalstvom Koroške. S tem pa se mu bo tudi na Koroškem potrjevala *communis opinio*, da je samobitnost nekega naroda premo sorazmerna s stopnjo

¹ Prim., Kolšanskij, G. V., Nekotorye voprosy semantiki jazyka v gnoseologičeskom aspekte, v: Principy i metody semantičeskikh issledovanij, Moskva 1976, str. 12.

² Naravna dvojezičnost: dvojezičnost pridobljena v komunikaciji v dvojezičnem vaškem okolju, v opoziciji k tej: pridobljena z šolsko izobrazbo, in sicer direktno in/ali konfrontacijsko.

³ Prim. Hafner, S. in E. Prunč, Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten, Graz 1980 (Slowenistische Forschungen, 1); Hafner, S., Die slowenische Volkssprache in Kärnten, v: Almanach 79 der österreichischen Forschung, Wien 1979, str. 67–74.

njegove drugačnosti in tujosti in – v primerjavi z drugimi narodi – obratno sorazmerna s stopnjo njegove civilizacije. Vendar, kot je v slavistiki znano, se je že Aleksandr Afa-nasjevič Potebnja s svojo še danes branja vredno razpravo »Jazyk i narodnost« jasno opredelil proti takim nazorom in dokazal, da vsaka izobrazba prej krepi kot slabi nacionalno zavest, da je obenem učinkovito sredstvo, ki obvaruje posameznika pred denacionalizacijo, ter ugotovil, da civilizacija sama na sebi ne izenačuje obstoječih razlik med narodi, ampak jih, nasprotno, celo povečuje.⁴

1.1. Prav gotovo se boste strinjali z mano, da se dejanska znanstvena avantura analize jezika začenja v konkretnih jezikovnih situacijah in v aktu konkretnega govorenja, ne glede na to, ali se pri tem gibljemo v preteklih obdobjih ali zadevamo v živo sedanjost, ne glede na to, ali imamo opraviti z naravnimi ali organiziranimi oblikami jezika, in ne glede na to, ali gre za govorno ali pismeno fiksirano besedilo – zmeraj znova imamo opraviti z jezikom kot funkcionalno razčlenjenim in potencialno večplastnim sredstvom sporazumevanja.

Jezik vsake komunikacijske skupnosti teži k naravni razslojitvi in socialni razčlenitvi in sleherni govorci sleherne jezikovne skupnosti je pravzaprav, v strogem pomenu besede, večjezičen v okviru norm, ki veljajo za vsako jezikovno zvrst. Tudi zdravilar v arhaični kulturni skupnosti ve, da se mora, ko občuje z demoničnimi bitji in silami, posluževati višje jezikovne oblike kot v občevarstvu s svojimi soplemenjaki. Kriterij pismenosti pri tem ni odločilen, kajti dovolj je primerov kulturnih jezikov brez lastnega pisanega izročila.

1.1.1. Če sem si za predmet svojih razmišljanj izbral vprašanje obstoja in razvoja slovenskega jezika na Koroškem, potem bi se že v naprej omejil na tisto obliko jezika, ki jo pripadniki te jezikovne skupnosti uporabljajo v svojem vsakodnevem življenju, torej, po naši terminologiji, na slovenski ljudski jezik na Koroškem, z njegovimi značilnimi socialnimi in funkcijskimi zvrstmi in variantami.⁵ V današnjem raziskovalnem trenutku nam nudi moderna sociolingvistika, kot jo gojijo predvsem v ZDA, teoretsko in metodično uporabljivo, čeprav ne povsem ustrezno izhodišče: Ta jezikovna smer si, kot je splošno znano, prizadeva, da po eni strani odkriva sistemske korelacije med jezikovnimi strukturami in socialno strukturo v konkretnem govornem položaju in ugotavlja vzročne zveze v prid enega ali drugega dejavnika, po drugi strani pa pogoje in razsežnosti jezikovnih zvrsti (varietet), ki so značilne za določene skupine govorcev v določenih govornih položajih. Sociolingvistika uporablja za svoj opis različne parametre. Najvažnejši med njimi so socialna pripadnost partnerjev v jezikovni interakciji, se pravi, oddajnika in sprejemnika, njun oziroma njihov spol in starost, nadalje téma, jezikovna situacija,⁶ se pravi, vsi potencialno relevantni in od karakteristik udeleženih posameznikov neodvisni skladniki, prisotni v neki interakciji. Prav jezikovna situacija je dejavnik, ki mu pripada na Koroškem, v narodnopolitično neuravnovešeni komunikacijski situaciji,⁷ odločilna vloga. Prav tako važen pa je še en vidik uporabe jezika, namreč, tako imenovano ljudsko vrednotenje lastnega in tujega jezikovnega vedenja, se pravi, razlike med tem, kako se ljudje

⁴ Potebnja, A. A., Jazyk i narodnost' v: Věstnik Evropy, 5. 1895, 9., str. 25.

⁵ Se terminološko ne ujema s terminom pokrajinski koroški pogovorni jezik pri J. Toporišču, ker subsumira regionalne, socialne in funkcionalne varietete in variante slovenskega govorenega jezika na Koroškem, prim. J. Toporišč, Položaj slovenskega pogovornega jezika med jezikovnimi zvrstmi, v: Makedonska Akad. na naukite i umetnostite, Materijali od 2. zasedanje na meunarodnata komisija za slovanskite litaraturni jazici, Skopje 1973, str. 123–126; Isti, Slovenski pogovorni jezik, v: SR, Ljubljana 18. 1970, str. 55–70.

⁶ Glede jezikovne situacije prim. Nikol'skij, L. B., Sinhronnaja sociolingvistika (Teorija i problema), Moskva 1976, str. 79–89; oziroma Hafner, S., Zur Frage der Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten, v: Hafner in Prunč, Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten, Graz 1980, str. 13–21.

⁷ Ali tako imenovana eksoglasna, neuravnovešena jezikovna situacija, prim. K tipologiji jazykovih situacij, v: Nikol'skij, L. c. str. 80–81; oziroma Hafner, S., l. c. str. 24–26.

sami poslužujejo nekega jezika, in med tem, kakšno jezikovno vedenje pričakujejo od drugih.

Seveda pri opisovanju pojavnosti ljudskega jezika ne moremo popolnoma zanemarjati diahronega vidika, ker se na obrobjih slovenskega jezikovnega prostora – močneje kot v središčnem prostoru – pojavljajo retardacije v evoluciji in so opazni atipični premiki spremenljivk prostor, čas in skupine govorcev. Ne smemo tudi spregledati, da je prav Koroška področje, kjer je slovenski jezik zaradi posebnih komunikacijskih, zgodovinskih in geografskih razmer izoblikoval nadvse bogato razčlenjeni profil narečij in govorov, s katerim se morajo spoprijemati govorniki v svojem vsakodnevem jezikovnem občevarju. Iz lastne izkušnje na terenu vem, da je na primer kmetica v Selah sposobna, da takoj navede vse v slovenskih narečjih na Koroškem razširjene leksikalne variante za najvažnejša živila kmečkega gospodinjstva. Posebne dialektalne razmere v slovenskem delu Koroške torej zahtevajo od raziskovalca, da pri svojem delu stalno upošteva parameter večnarečnosti. Dejavniki pa, ki najbolj otežuje opisovanje konkretnih govornih položajev na Koroškem, je brez dvoma naravna slovensko-nemška dvojezičnost. (Termin »naravna dvojezičnost« uporabljam zato, da bi jo lahko razlikoval od dvojezičnosti, ki je pridobljena šele s šolsko izobrazbo). V našem primeru imamo torej opraviti s simbiozo dveh, v diahronem pogledu medsebojno nesorodnih jezikovnih sistemov. To simbiozo obremenjujejo še izvenjezikovni dejavniki, ki občutno posegajo v življenje jezika. Že v normalni situaciji je dvojezičnost pojav, ki so zanj poleg številnih vidikov najpomembnejši lingvistični, sociološki in psihološki vidiki. V neki drugi razpravi sem skušal nekoliko točneje opredeliti to obliko dvojezičnosti, ki je značilna za koroški prostor. V jezikovno mešanih področjih Koroške, tako sem dejal, imamo v večini primerov opraviti samo z enostransko, naravno in kolektivno slovensko-nemško dvojezičnostjo z različnimi stopnjami obvladovanja drugega, se pravi, ne-materinega jezika.⁸

V konkretnem primeru je precej težko glede vprašanja jezikovne kompetence in performance potegniti jasno ločnico med eno- in dvojezičnostjo. Še težja pa je klasifikacija dvojezičnosti same, ker imamo v večini primerov opraviti le z mešanimi tipi dvojezičnosti, ki se gibljejo med skrajnostima diglosije na eni in bilingvizma na drugi strani. V današnji raziskovalni situaciji postaja ukvarjanje s kompleksnim problemom dvojezičnosti iz dneva v dan bolj aktualno, tudi na terenu namreč le še redko srečujemo monolingvalne slovenske govorce, ki so bili pred eno generacijo še dovolj pogosti. V večini primerov razpolagajo naši informatorji že s potencialno bilingvalno, slovensko-nemško jezikovno kompetenco različnih stopenj. Ta okoliščina zahteva pri opisovanju jezikovnih stanj popolnoma nove parametre, ki zadevajo notranjo in zunanjo pojavnost jezika, pri tem kriteriji za njihovo določanje zdaleč presegajo lingvistične in sociolingvistične dimenzije, saj se dotikajo tudi psiholoških in etnolingvističnih vprašanj, da, celo vprašanja politike izobraževanja.

V slovenistiki doslej običajna, vendar pretežno samo na glasoslovnih kriterijih zgrajena opredelitev narečij in govorov, ki jo je za tako imenovano koroško narečno bazo izdelal Fran Ramovš, je na današnjem terenu veljavna le še v grobih obrisih. In ker najdemo tudi v zgodovinskem pogledu na Koroškem še prenekatero belo liso, je iz tega kaj lahko spoznati potrebo, da pri jezikoslovnem terenskem delu na Koroškem iščemo nove poti, oziroma, da vsaj skušamo iskati novih poti.

1.2. Že v uvodnih besedah sem omenil karakteristične oblike funkcijskih in socialnih zvrsti slovenskega jezika na Koroškem. V danih razmerah pa se moramo še nekoliko podrobneje ukvarjati s pojavom funkcijskih zvrsti (varietet) in podzvrsti slovenskega

⁸ Hafner, S., Probleme der bilinguen Bildung in Kärnten, predavanje na Slavistično-pedagoškem seminarju Zvezne gimnazije za Slovence, Celovec 1978 (v tisku).

ljudskega jezika na Koroškem: Tradicionalna dialektologija je bila le prehitro pripravljena, da s pomočjo tako imenovane deficitne hipoteze (hipoteze defektnosti) in s pomočjo kriterija pisnosti potegne jasno in ostro ločnico med standardnim ali nacionalnim jezikom na eni in njegovimi dialekti na drugi strani. Nekoliko poenostavljeno in poantirano to prikažem takole: prvi, standard, je vezan na normo, je polifunkcionalen in po svoji gramatični, leksikalni in semantični strukturi optimalno opremljen in naj bi v skladu s tem pojmovanjem služil kot instrument in institucija nacionalne kulture, medtem ko naj bi bila narečja le funkcionalno sredstvo medsebojnega sporazumevanja z neobvezno ali bolje rečeno, zelo labilno normo in z le skopo izgrajeno gramatično, leksikalno in semantično strukturo. Zato se zdi vsekakor umestno, tako menijo zastopniki te smeri, da tako imenovano »nižje jezikovno življenje« prepuščajo tradicionalnim historičnim jezikoslovnim smerem kot gradivo za raziskovanje glasoslovnih pojavov.⁹ V diskusijo o hipotezah, ki so jih v okviru transformacijske gramatike oblikovali o narečjih, se v tem okviru ne bi spuščal, ker še ne razpolagamo s potrebnimi empiričnimi ugotovitvami o razlikah med površinsko in globinsko strukturo standardnega jezika na eni in narečij na drugi strani.

Toda dva vidika se mi v tej zvezi zdita nesporna: prvič, da ni mogoče pri vseh jezikih po enakih kriterijih razmejiti med dialekti in nadrejenim standardom po eni in različnimi vmesnimi stopnjami med dialekti in standardnim jezikom po drugi strani; drugič, da imamo v našem primeru opraviti z delom slovenskega jezikovnega prostora, v katerem je slovenski jezik že dalj časa izpostavljen atipičnim, da celo anomalnim življenjskim pogojem. Taka atipična jezikovna situacija slovenskega jezika na Koroškem nam narekuje, da se ob tradicionalnem raziskovanju narečij in govorov na Koroškem močneje kot sicer ukvarjamo s tvornostjo in dinamiko regionalnih in nadregionalnih funkcijskih zvrsti oziroma variant. Če govorim o tvorni moči funkcijskih zvrsti, bi hotel s tem poudariti, da – vsaj po mojem mnenju – tudi v njih delujejo notranje silnice jezika, se pravi, da izpolnjuje vsak skladnik svojo, povsem določeno funkcijo, in se tako vključuje v strukturirano celoto določene zvrsti oz. variante. Z besedo »*dinamika*« pa želim poudariti, da je vsaka zvrst izpostavljena določenim spremembam v času in prostoru. S temi ugotovitvami bi izrazil svoj kritični pridržek nasproti preabstraktnemu objektivizmu v jezikoslovju in proti tendenci k absolutni nevtralizaciji jezikovnih pojavov v jezikoslovni znanosti. Zdi se mi, da se moramo bolj kot sicer zavedati, da vsak konkretni akt govorjenja skriva v sebi možnost dialogično-komunikativnega, tematičnega, funkcionalnega in socialnega prilagajanja oz. diferenciranja. V jezikovnih pristorih, v katerih so življenjski pogoji in pogoji razvoja jezika normalni, se pravi, na področjih, v katerih komunikacija in sociokulturne razmere dopuščajo normalno jezikovno rast, so silnice diferenciacije in unifikacije nekega jezika medsebojno uravnovešene in je razmerje med posameznimi zvrstmi in skupnim standardom urejeno po določenih pravilih, se pravi, normalno. Če pa mora jezik živeti v pogojih, v katerih izvenjezikovni dejavniki krepijo le eno silnico, drugo pa zavirajo, se pojavljajo motnje v jezikovnem ravnotežju. V takih primerih lahko začnejo prevladovati tendence unifikacije v prid standarda ali pa prihaja do neoviranih procesov diferenciacije. S tem pa se spremenijo naravna sorazmerja med nadrejenim sistemom standardnega jezika in regionalnimi, socialnimi in funkcionalnimi podsistemi, pa tudi sorazmerja med podsistemi samimi. Te spremembe lahko zadevajo tako zunanjo kot tudi notranjo lingvistiko, se pravi, tako raziskovanje odnosov med zgodovino jezika in zgodovino jezikovne skupnosti, socialnih pogojev njenih pripadnikov, kot tudi zakonitosti, ki urejajo medsebojne odnose posameznih notranjejezikovnih dejavnikov.

Posebne, in večinoma atipične in anormalne življenjske razmere, v katerih je živel slovenski jezik v svojih severnih obmejnih področjih, so iz navedenih razlogov lahko nesorazmerno in enostransko vplivale na procese regionalne, socialne, tematične in komu-

⁹ Prim., Löffler, H., Probleme der Dialektologie, Darmstadt 1980, str. 3–10.

nikativno-funkcionalne diferenciacije, ali, kot pravijo ruski lingvisti, na »razsloenost« in »raznorečivost«, kar se je seveda odražalo tudi v kulturnem življenju jezikovne skupnosti.

1.2.1 Uvodoma sem opozoril na dejstvo, da mora slovenski jezik na Koroškem prevzemati odločilno vlogo pri oblikovanju nacionalne identitete in samobitnosti slovenske narodne skupnosti. (Včasih se človek ne more znebiti občutka, da se s tem jeziku nalaga celó pretežno breme.) V zgoraj navedenih procesih diferenciacije je treba zaradi tega iskati med drugim tudi razlog za to, da slovenski jezik na Koroškem ne more vedno v zaželeni meri izpolnjevati svoje prestižne in razločevalne vloge in da je tudi manj kot v normalnih pogojih prispeval k ozaveščanju jezikovne norme. Posledica tega je bila, da je slovenski jezik na Koroškem – vsaj v določenih obdobjih – le v zelo okrnjeni obliki lahko razvijal svojo povezovalno moč znotraj jezikovne skupnosti.

1.2.2. Če si ogledamo razvoj slovenskega knjižnega jezika iz širše perspektive, lahko ugotovimo, da je bil do konca I. svetovne vojne delež Koroške pri izgradnji vseslovenskega standarda – v primerjavi z deležem, ki so ga prispevale ostale pokrajine slovenskega jezikovnega prostora – pač adekvaten, ker se je komunikacija znotraj slovenskega jezikovnega prostora odvijala sorazmerno normalno. Da, bila so tudi obdobja, v katerih je Koroška prispevala celo nadpovprečen delež. To velja predvsem za drugo polovico 18. in prvo polovico 19. stoletja, za čas torej, v katerem sta v Celovcu delovala Japelj in Slomšek in v katerem je Matija Majar Ziljski s svojim »Spisovnikom za Slovence«, 1850, napisal prvo slovensko stilistiko teksta, ki jo je zgradil na podlagi konfrontacije z nemškim uradniškim jezikom svojega časa (po mojem mnenju v slovenistiki še ni bila pravilno ocenjena), da ne govorimo o delovanju Gutsmana, Jarnika, Janežiča in o nekoliko bolje znanih procesih slovenske literarne komunikacije in recepcije iz 19. stoletja z žariščem v Celovcu.

1.2.1.1. Če raziskujemo zgodovino govornih oblik slovenskega ljudskega jezika na Koroškem, ugotavljamo, da nam nudi odličen dokaz za načelo, da se ustna in pisna literatura medsebojno dopolnjujeta. V časih, v katerih je pisno izročilo zavrto ali sploh odsotno, se toliko močnejše pojavlja ustna literarna tradicija in zapolnjuje vrzel, seveda kot literarna kategorija odprtega besedila, s svojo lastno poetiko in lastnim jezikom v obliki nadregionalne koine, se pravi, v obliki posebne funkcijske plasti govornega slovenskega ljudskega jezika.¹⁰ Tega fenomena se morda samo zaradi tega ne zavedamo v vseh njegovih razsežnostih, ker ad hoc-fiksirana besedila bukovnikov, kot npr. Drabosnjakova dela, beremo in ocenjujemo po istih kriterijih kot besedila pisane literature ali pa kot besedila tako imenovane narečne književnosti. V našem primeru pa imamo opraviti z literaturo s posebnim sistemom literarnih zvrsti, ki tudi jezikovno temelji na posebni funkcijski jezikovni zvrsti. Z drugimi besedami: opraviti imamo s posebno pokrajinsko, vendar ne regionalno ali lokalno oblikovano literarno-jezikovno zvrstjo z vsemi lastnostmi abstraktnega sistema invariantnih odnosov. Podobne funkcijske zvrsti sta v srednjem veku in v celotnem slovenskem jezikovnem prostoru predstavljali pretežno ustno sporočani zvrsti upravnega in pravnega jezika slovenskega kmeta, in slovenskega, ustno realiziranega versko-obrednega jezika, in sicer vse dotlej, dokler se tudi slovenski kmet ni naučil brati in pisati.

Zgoraj orisana posebna jezikovna situacija zavrte pisnosti in posebni pogoji razvoja literarnega življenja v 18. stoletju so povzročili, da se je funkcijska zvrst slovenskega ustnega literarnega jezika na Koroškem, ali, če jo definiramo nekoliko širše, ustnega kulturnega jezika, lahko razvijala bolje in močnejše kot v ostalih slovenskih pokrajinah.

¹⁰ Prim. Hafner, S., Schriftliche und mündliche Tradition in der Literatur der Kärntner Slowenen, v: Letno poročilo Zveze gimnazij za Slovence, 20. 1976/77, Celovec 1977, str. 84–95; Isti, Ustna i pisana tradicija u literaturama Gradišćanskih Hrvata i Koruskih Slovenaca, v: Narodna umjetnost, 16. 1979, Zagreb, str. 21–31.

To jezikovno plast srečujemo v ad hoc fiksirani obliki zapisov ustne literarne tradicije, ljudskih iger, narodnih pesmi, narodnih pripovedk in v vseh oblikah proze tako imenovanega malega teksta ter v tiskanih cerkvenih besedilih in v tiskih izvencerkvene ljudske vernosti, kakor so predvsem Kolomonov žegen in drugi spisi koroških bukovnikov, in še danes živi kot posebna, funkcijsko pogojena in nadregionalna plast kulturnega jezika v slovenskem ljudskem jeziku na Koroškem. Najlaže jo prepoznamo v leksiki, po določenih frazemih in po slogovno zaznamovani fonologiji. Iz te leksike kulturnega besedišča ustnega izročila kulturnega jezika na Koroškem bi navedel samo nekaj primerov, ob katerih je mogoče na prvi pogled spoznati, da so ti leksemi semantično in stilno privzdignjeni, da pripadajo višjemu registru, in da so v regionalni opoziciji s pisanim standardom: betežen : bolehen, briga : skrb, briht : pamet, brumen : pobožen, fleten : vesel, grivinga : pokora, scagat : obupati, žlahten : plemenit itd.

1.2.1.2. Iz novejše zgodovine je znano, da so se sociokulturne in komunikativne razmere pri Slovencih na Koroškem po prvi svetovni vojni temeljito spremenile. Stiki med kulturnimi in političnimi središči slovenskega naroda in severnimi predeli slovenskega etničnega ozemlja so upadli na minimum, jezikovna komunikacija s pomočjo tehničnih sredstev občevarja se je zreducirala in socialni profil Slovencev na Koroškem je bil občutno moten. Emigracija posvetne inteligence je Slovincem na Koroškem vzela tudi posvetne kulturne ustvarjalce. S tem pa so bile kulturno-socialne razmere in kulturno-komunikativni mehanizmi zreducirani na stanje, kakršno je bilo značilno za konec 18. stoletja. Tudi literarno življenje je utrpelo močan upad; tako na ravni struktur literarnih del kot tudi na ravni literarne komunikacije in recepcije so se razvili anomalni pogoji. Opazni sta bili predvsem dve tendenci:

a. Zavrta pisanost in zreducirana ponudba literarne izobrazbe sta po zakonitosti medsebojnega dopolnjevanja ustne in pisne literature sprožili skorajda atavistično, vsekakor pa za srednjeevropske razmere anahronistično poživetev ustne literature, in sicer z značilno redukcijo na literarne zvrsti péte ljudske pesmi, ljudske pripovedke in na ljudske igre, ki so posebej značilne za to situacijo. Upam si celo trditi, da je bila prav ljudska igra s svojim živim in direktnim kontaktom med igralci in publiko – in sicer tako verska kot tudi posvetna ljudska igra – najbolj pripravna, da v tako atipični kulturni situaciji nudi učinkovit okvir, v katerem se je izživljala naravna umetniška ustvarjalnost vaškega prebivalstva, obenem pa je bila sposobna, da v tej situaciji izpolnjuje tudi potrebno funkcijo oblikovanja skupnosti, se pravi, nacionalno integracijsko funkcijo. Kajti informacijska in komunikacijska dinamika ljudske igre je zelo pripravna kot skupinsko psihološko sredstvo za oblikovanje skupnosti.

Ker pa ta vidik pravzaprav že presega témo mojega referata, bi v tej zvezi opozoril le na jezikovno stran te, za Koroško tako značilne razvojne posebnosti. Renesansa ustne literature je pri verski ljudski igri povzročila poživetev elementov nadregionalne verske obeležene bukovniške jezikovne plasti z vsemi svojimi tendencami k ustvarjanju distance in uporabi jezikovnih arhaizmov. Da bi dokazali to trditev, zadostuje, če le kratko pogledamo v rokopisne vloge pasijonskih iger, ki so jih uprizarjali v času med obema vojnama na Koroškem. Na žalost iz tega časa še nimamo tonskih posnetkov. Velik del te jezikovne plasti še danes lahko slišimo pri posameznih uprizoritvah na ljudskih odrih. Pri posvetni ljudski igri pa je zadeva nekoliko drugačna, saj pri njej odpada jezikovna distanca h konkretnemu življenju in se lahko uveljavljajo skladniki »narodnega smehovogo tvorčstva« in improvizacije.¹¹ Miklova Zala nam zato nudi zelo nazoren primer. Pri tem moramo vedeti, da je zgodovinsko ozadje te ljudske igre v zavesti Slovencev na Koroškem še vedno prisotno kot kolektivna historija, ali, bolje rečeno, kot kolektivna »absolutna preteklost«, da jedro dramatičnega dogajanja priteguje prenekatero elemente

¹¹ Prim., Bahtin, M. M., *Iskusstvo slova i narodnaja smehovaja kul'tura*, v: *Kontekst* 1972, Moskva 1973, str. 248–259.

prastarega ljudskega izročila in da podoživljanje lastne usode odpira bogate možnosti oblikovanja variant in improviziranja. Tu ni več jezikovne, časovne in socialne distance do dogodkov – kot smo to lahko ugotovili pri verski ljudski igri, v kateri se igralci jezikovno gibljejo tako rekoč na koturnih – tudi razmejitve med oficialnim in intimnim ni več, zaradi česar igralci lahko prehajajo iz enega območja v drugo. S tem pa so tudi odprte vse možnosti funkcijske in socialne razslojitve jezika. Graška slovenistična raziskovalna skupina lahko ponazori to trditev z zelo instruktivnim primerom: naša ekipa je akustično in vizualno posnela dve uprizoritvi Miklove Zale, in sicer eno pred domačo, torej ustrezno publiko, in eno pred neustrezno publiko. V prvem primeru so funkcionirali komunikacijski in recepcijski mehanizmi direktnega in adekvatnega kontakta v obeh smereh. Pri tej uprizoritvi je opazna perfektna igra med invariantami in variantami, njihovimi transpozicijami, med akcijo in reakcijo v jeziku in gestiki. Uveljavljale so se za ustno literarno kulturo tipične funkcijske in socialne jezikovne plasti s svojimi konotacijami in modeli skupinske kulture. V drugem primeru, pred neadekvatno publiko torej, pa sta distanca med igralci in občinstvom ter »uradna drža« igralcev zreducirali vsa ta potencialna sredstva na minimum. Treba je npr. samo brati razmnoženo vlogo Miklove Zale in jo primerjati z besedilom konkretne uprizoritve. Razmerje med razmnoženim besedilom in njegovo realizacijo na odru je približno tako, kot – če ga skušam ponazoriti čim bolj slikovito – med izvlečkom za klavir in orkestrsko partituro neke opere.

b) Opozoril pa bi še na eno tendenco, ki je bila značilna za jezikovno situacijo na slovenskem Koroškem v času med obema vojnama. Že omenjeno dejstvo, da je bila Koroška odrezana od normalne središnoslovenske komunikacije, se je seveda najmočneje odražalo v slovenskem standardnem jeziku na Koroškem, in sicer posebej v njegovi normirani govorjeni obliki. Na Koroškem takrat ni bilo izobraženega meščanstva, ki bi prevzelo vlogo nosilca višjega slovenskega pogovornega jezika, predvsem pa govorjenega slovenskega standarda, saj so se lahko obdržale le vaške, verske in prosvetne celice izobraževanja. To pa je imelo kot posledico poseben razvoj slovenskega jezika na Koroškem, ki ga je po svoji potrebi upoštevali tudi v slovenistiki. Kot naravno reakcijo na izolacijo se je namreč uveljavljala ojačana zavest knjižne norme, večja jezikovna lojalnost, začele so prevladovati tvorne in dinamične silnice samo ene funkcijske zvrsti in tako se je izoblikovala posebna norma govorjenega slovenskega knjižnega jezika. Za to jezikovno zvrst je bila značilna v prvi vrsti izgovarjava zvočnika »l« v izglasju in pred soglasniki, se pravi, v fonološkem pogledu tipična hiperkorektna inačica slovenskega govorjenega standarda, ki je sledila načelu »govori kot pišeš«. V besedišču in slovnici se je prav tako hiperkorektno oklepala starejše tradicije slovenskega knjižnega jezika, ki se v Celovcu opira na jezikovno-didaktično delovanje Slomška, Janežiča in Sketa. Ker pa v današnji slovenistiki še prenekatero vprašanje funkcijske stilistike čaka, vsaj po mojem mnenju, ustrezne obravnave, se zdi, da tudi njihovo jezikovno-didaktično delo še vedno ni pravilno ovrednoteno. Danes tudi na Koroškem občutijo to inačico govorjenega standarda že kot zastarelo in afektirano, in le tu in tam jo še slišimo pri starejših duhovnikih in prosvetnih delavcih na vasi. Procesi prilagajanja vseslovenskemu govorjenemu standardu so se na Koroškem sprožili že v tridesetih letih, točneje, z mojo generacijo.

1.3. Ob koncu bi še na kratko osvetlili današnjo jezikovno situacijo na Koroškem s komunikativnega vidika: Ta karakteristika seveda noče in ne more biti znanstveno dokončna in popolna, ker temelji le na splošnih zapažanjih v okviru moje poklicne prakse v Gradcu (Graz) in na kritični oceni lastne jezikovne kompetence.

Nove življenjske razmere, v katerih se je znašel slovenski jezik na Koroškem, življenjske razmere torej, ki jih je oblikovala industrijska revolucija in v katerih se odražajo spremenjene socioekonomske razmere, povzročajo danes – če zadevo nekoliko posplošimo – na Koroškem tako hitre jezikovne spremembe, da jim ne najdemo para v vseh zgodovini slovenskega jezika v tej pokrajini. Spremembe so večdimenzionalne in zadevajo tako raz-

merje med govorjenim jezikom ter nadrejenim in obsežnejšim sistemom standardnega jezika, kot tudi medsebojna razmerja posameznih podsistemov.

Zaznavno je močno stremljenje po prilagajanju k vseslovenskemu sistemu, čeprav se istočasno krči slovenski jezikovni prostor. Sodobna javna občila in vse močnejša notranjeslovenska komunikacija pospešujejo procese izenačevanja. Obe skrajni območji v profilu jezikovnih zvrsti, se pravi standard na eni in narečja na drugi strani, sta podvrženi najmočnejšim spremembam. Sedanje območje profila jezikovnih zvrsti, se pravi, privzdignjeni pogovorni jezik, ki je bil na Koroškem vedno slabše razvit, še vedno ni mogel izpolniti vsega diapazona normalne uporabe.

Glede polifunkcionalnosti slovenskega standarda na Koroškem pa se mi zdi, da je v svoji govorjeni obliki še najbolj oddaljen od normalno razvitega in popolnega profila. Govorjeno monologično in govorjeno dialogično področje v jezikovnem stilu javnega jezikovnega občevarja, govorjeni in pisni stil znanstvenega jezika še vedno kažeta prenekatero jezikovno vrzel, stil publicistike in tiska pa je v pisni komunikaciji boljši kot v ustni. Stil lepe literature je sicer pasivno prisoten, vendar tudi v pisni komunikaciji hitro napreduje, v govorjeni obliki pa njegova norma še vedno ni dovolj močno utrjena.

Jože Pogačnik

Filozofska fakulteta v Novem Sadu

JERNEJ KOPITAR IN UKRAJINSKO VPRAŠANJE

Italijanski zgodovinar A. Tamborra je v študiji, v kateri obravnava slovansko politiko rimske kurije v prvi polovici XIX. stoletja, razčlenil tudi vlogo J. Kopitarja v nastajanju prave podobe o kulturno-zgodovinskem in političnem položaju Rusinov.¹ Gradivo iz vatikanskih arhivov mu je razodelo, da je ukrajinsko (=rusinsko) vprašanje Kopitarjeva stalna preokupacija (*la sua costante preoccupazione*);² gre za problem, ki je eden od najbolj pomembnih in najbolj izdelanih konstitutivnih delov v slovanskem nazoru tega utemeljitelja moderne in znanstvene slavistike sploh. Tema, ki jo ta trditev začena, v slavistiki ni nova; deskriptivno sta jo obdelala najprej M. Teršakovec³ in nato A. Tamborra, kljub temu pa njen obseg še vedno ni spoznan tako, kakor zahtevata kompleksnost in globina vprašanja. Naslednji prispevek želi dvigniti problematiko na kritično in sintetično raven, na kateri naj bi prišle do izraza v enaki meri tako posameznosti kakor njihova medsebojna povezanost. Raziskava naj pokaže na notranjo logiko, ki tematizirano vprašanje konstituira kot samostojen fenomen, istočasno pa naj bi ugotovila globljo zvezo tega posebnega pojava s Kopitarjevo načelno koncepcijo o slovanski problematiki sploh.

¹ Jernej Kopitar a Roma (1842–1843) e la politica slava di Gregorio XVI, *Storiografia e storia*, Rim 1974, str. 947–74.

² N. d., str. 968.

³ Teršakovec v razpravi *Vidnosini Vartolomeja Kopitara do galic'ko ukrajins'kogo pis'menstva*, ki je objavljena v časopisu *Zapiski Naukovogo Tovarstva im. Ševčenka*, Lvov 1910, str. 1–71. Avtor je tu predvsem sintetiziral gradivo, ki ga je zbral in v istem časopisu leta 1903 objavil O. Makovej (*Z istoriji našoji fil'ol'ogiji*, str. 59–76). Tamborrina razprava je navedena v opombi števil. 1.

Jezikovni status Ukrajincev se v Kopitarjevih kulturoloških premisah pojavlja razmeroma pozno. Njihovo etnično ime srečamo prvič v sestavku *Patriotische Phantasien eines Slaven* (1810), v njem je rečeno, da Avstrija vlada tudi »Rusom (Rusnjakom) v Galiciji in Vzhodni Ogrski«. ⁴ Ta podatek sovпада s Kopitarjevo seznanitvijo z ukrajinskim teologom I. Snigurs'kym, ki je študiral in do 1818. leta tudi delal na Dunaju. ⁵ Pogovori med obema so, tako lahko domnevamo, Kopitarja približali resničnim vprašanjem te dežele in ga vpregli v njihovo reševanje.

Kopitar je najprej zapazil nekaj značilnosti, ki so bile odločilne za kulturnopolitični in zgodovinski položaj Ukrajincev. ⁶ Informacije, ki jih je dobival, so bile kulturne, cerkvene in politične narave, njihova vsebina pa je bila taka, da je zahtevala posplošitev in ukrepanje, ki naj bi za Ukrajince pomenilo spodbudo in pomoč. Kopitar je že kar na začetku spoznal vlogo Kijeva v nastanku vzhodoslovanske kulture, hkrati pa je tudi ugotovil nekatere njene sestavine (srečanje grških in nordijskih elementov na slovanski osnovi). Ukrajinci, ki so jih takrat pogosteje imenovali Rusini ali Ruteni, so se v zgodovinski vertikalni razkrili kot narod, ki ima močno razvito kulturno tradicijo s koreninami v književnosti tako imenovane kijevske Rusije. Ta kultura se je neposredno razvila iz iradiacijskega središča, ki ga je predstavljala cerkvena slovanščina s svojimi kulturološkimi razsežnostmi, po drugi strani pa je odkrivala odprtost za vplive, ki so prihajali iz nemškega kulturnega kroga (zlasti v pravnih znanostih in v splošni razširjenosti obvladavanja nemščine). Enako pomembne so bile informacije o položaju in organizaciji cerkve. Bistvo tega problema je bilo unijatstvo, ki je s stališča latinske cerkve pomenilo le še *reductio ad ritum latinum*. Bizanc in Rim sta se spajala na tem področju, to spajanje pa je bilo, ker se je odvijalo v posebnem političnem kontekstu, za ukrajinsko ljudstvo težko. Unija namreč ni ustrezala deželnim gospodarjem; Moskva je s težnjo, da vzpostavi velikansko državo, prisiljevala k ortodoksni, medtem ko so se Poljaki, pri katerih je pripadnost h katoličanstvu predstavljala narodnostno identifikacijo, ukrajinskemu vprašanju približevali v luči takih pretenzij. Cerkveno zborovanje v Brest-Litovsku (16. do 20. oktobra 1596) je ukrajinsko cerkev razcepilo na ortodoksno in unijatsko, zgodovinske okoliščine pa so določile, da je samo unijatstvo branilo narodne koristi in zato postalo središčni problem ukrajinskega naroda.

Ukrajinsko vprašanje je bilo v Avstriji aktualizirano v času, ko je Kopitar pripravljal svoj kulturološki načrt za Slovane. Po delitvi Poljske so zahodna področja Ukrajine prišla pod Avstrijo, ki je tako postala prvi sosed Rusije. Kijev je bil že od XVII. stoletja pod Mosko, na koncu »razsvetljenega stoletja« pa je bila vsa vzhodna Evropa z večjim delom Poljske in s prestolnico Varšavo pod Rusijo, ki je s Petrom Velikim dobila močno državno organizacijo. Na začetku XIX. stoletja je Rusija zelo močan in pomemben politični dejavnik v Evropi, kar je narekovalo zahodnoevropskim državam, med njimi še posebej Avstriji, da resno prilagode svojo politiko ruski ekspanziji, ki je postajala vse bolj očitna. ⁷ V takem kontekstu je v vzhodni politiki zahodnih držav Ukrajina dobila središčno mesto in postala predmet zelo vitalnih interesov.

⁴ *Kleinere Schriften*, Dunaj 1875, str. 70.

⁵ M. Teršakovec' n. d., str. 16–8.

⁶ Kulturnozgodovinski položaj Ukrajine je monografsko obravnaval E. Winter v knjigi *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine (955–1939)*. Delo je bilo napisano do jeseni 1940, a je izšlo šele 1942. leta v Leipzigu. Poglavitne literarne informacije prinaša S. Subotin v prispevku *Ukrajinska književnost*, ki je objavljen v knjigi *Povijest svjetske književnosti*, knjiga 7, Zagreb 1975, str. 427–70.

⁷ Prim. E. Winter, n. d., str. 107 sl.

Leta 1815 je Kopitar kot cenzor dobil v roke ukrajinsko knjigo (katekizem za kmečke otroke) z naslovom *Nauka hrjistsjanskaja*, ki je bila objavljena v Budimu, sestavil pa jo je Ivan Mohyl'nyč'kyj. To priložnost je izrabil, da v krajši recenziji *Russniakische Literatur*, ki jo je objavil 1816, leta v časopisu *Wiener allgemeine Literatur-Zeitung*, strne svoje informacije in, kar je bistveno, predlaga nekaj rešitev.⁸ Recenzent ugotavlja najprej ukrajinsko etnično samobitnost, ki jo konfrontira s poljsko, v zvezi s tem pa izreka svojo tezo o rusinski etnogenezi in jo veže za južne Slované («nicht so der ältere Grundkern der Population, die Russniaken auf dem Lande, die ihrer Religion nach zur griechischen Kirche, ihrer Sprache nach aber, mit den Kleinrussen, zu einem von dem Polnischen sehr verschiedenen Dialekt gehören, der zur Ordnung der südslavischen Mundarten gehört, während der polnische zu jener der nordslavischen»). Ukrajinsko narečje mu je v primerjavi z velikoruskim, zaradi južnega geografskega položaja, mehkejše, politične okoliščine, v katerih živi narod, pa so krive, da ta idiom »lebt nur im Munde des gemeinen Volks«. Ukrajina je po številu prebivalstva večja od »ilirskega« ali češkega dela (ceni ga na kakšnih devet milijonov), podložna je ruskim, poljskim in avstrijskim gospodarjem ter zato nima tiste politične teže, ki bi jo mogla imeti, »aber die Sprache von 9 Millionen Menschen hat auch ohne augenblickliche politische Bedeutenheit, an sich Interesse genug für den Sprachforscher, wie für den Menschenfreund. Für letzteren besonders, wie für den österreichischen Patrioten, ist es erfreulich zu sehen, wie unter *Franzens* väterlichem Zepter die Cultur so verschiedener Völker auf der natürlichsten und solidesten Basis, der *Muttersprache*, mächtig und daurend gefördert wird«.

V nadaljevanju recenzije Kopitar omenja vlogo metropolita M. Levic'kega, ki je za vizitacije spoznal, da je za nizko kulturno stanje Ukrajincev krivo pomanjkanje knjig, katere bi bile narodu vsebinsko in jezikovno razumljive. Katekizem, ki ga ocenjuje, povezuje s takimi prizadevanji, hkrati pa omenja tudi duhovniško družbo (*Societas presbyterorum*), ki jo je 1815 pod pokroviteljstvom omenjenega vladike osnoval I. Mohyl'nyč'kyj z namenom, da bi oskrbela dobre šolske knjige in knjige za ljudstvo v ukrajinskem jeziku. Kopitarjevo odobravanje te družbe je bilo načelno nasprotno stališčem oblasti. Galicijski gubernij je namreč 13. septembra 1816 poslal predpostavljenim mišljenje, »dass die ruthenische Sprache eine Mundart sei, in welcher gar nicht oder doch nur sehr wenig geschrieben werde, die mithin noch ganz ungebildet sei und deshalb nicht zum Gegenstand des Schulunterrichtes gemacht werden könne«. Poljska oblast je osumničila družbo v Rimu, dunajski nuncij Severoli pa je že 1817 s posebnim dekretom družbeno dejavnost prepovedal.⁹ Kopitar je ravno od te družbe pričakoval, da se bo lotila urejanja jezikovne problematike (slovnica in ustrezna besedila), zato jo je radostno pozdravil in ji zaželel srečo («wir ihm und seinem Vaterlande zu dieser gewiss folgenreichen Gesellschaft Glück wünschen»). V isti sapi je navrgel tudi vprašanje pisave. Izrekel se je zoper okrajšave, ki so nastale iz stare cerkvene slovanščine, predlagal pa črke, ki naj bi bile enostavne, jasne in estetsko oblikovane. V tem kontekstu je bila misel, ki razkriva avtorjevo polemično naravnost do Rusije («Soll man im Slavischen erst auf die *Russen* warten?«), za kulturološki vidik pa je vredno omeniti obrambo aktualizacije stare cerkvene slovanščine («Uebrigens versteht es sich, dass wir, indem wir uns der Pflege der Volkssprache freuen, dabey dem slavischgriechischen Priester die grammatische Kenntniss seiner altslavischen Kirchensprache keineswegs zu erlassen gesonnen wird»). Za reševanje takšnih vprašanj naj bi rabile predvsem stolice za ukrajinjščino, ki bi ustrezno gradivo znanstveno obravnavale («Wir wünschen vielmehr, dass an jeder ihrer theologischen Anstalten zugleich eine Kanzel dieser alten Sprache bestünde, und ... *neben* ihr eine der *lebenden* Volkssprache»). Vsak duhovnik, ki mu je kaj mar do svojega dostojanstva, naj bi ob stari cerkveni slovanščini poznal tudi ukrajinjščino.

⁸ Kopitar še ni vedel, kdo je avtor knjige. Recenzija je objavljena na str. 1423–24.

⁹ E. Winter, n. d. str. 147–48.

V recenziji, katere vsebina je bila podrobno analizirana, je implicitno prikazana celotna Kopitarjeva koncepcija, ki jo je zasnoval za vse Slovane, ob tej priložnosti pa jo je prilagodil za Ukrajince. S tem dejanjem se je Kopitar vključil v prizadevanja, ki so v Avstriji že obstajala, glede na svoj službeni položaj in glede na kulturne iniciative, ki jih je začel, pa je v omenjeno dejavnost vnesel nekaj dragocenih novot. V času razsvetljenih vladarjev Marije Terezije in Jožefa II so ukrajinski bogoslovci v kolegiju sv. Barbare na Dunaju dobili šest mest (1784), leta 1787. pa je bil odprt *Studium Ruthenicum*, v katerem je bil jezik pouka ukrajinski. J. Ch. Engel je 1796 v Halleju objavil študijo o zgodovini Ukrajine, v času, ko je Kopitar priobčil svojo recenzijo, pa je bilo službeno začeto poenotenje pravopisa v poljskih deželah, s čimer se je pojavila misel o latinski grafiji za Ukrajince. Ukrajina se je, skupaj s problemom vzhodnega krščanstva, našla v središču zanimanja tudi v delu Fr. Schlegla; le-ta je napisal uvod v knjigo H. J. Schmitta *Harmonie der morgenländischen und abendländischen Kirche, ein Entwurf zur Vereinigung beider Kirchen* (1823), v katerem je zastopal popolnoma ekumenska načela in kazal veliko razumevanje za unijatstvo.¹⁰

Istočasno je Kopitar intenzivno spremljal tudi slovstveni napredek v ukrajinski književnosti, ki je prav tedaj opuščala ljudsko-popularni standard ter prehajala v romantične in prerodne literarne manifestacije.¹¹ Znamenje tega obrata je bilo večje število zbornikov, časopisov, almanahov, zbirk ljudskih besedil in podobnih izdaj, v katerih je opazen interes za tradicionalno ustvarjanje in za zgodovinsko preteklost ukrajinskega naroda. Zelo pomembno vlogo je v tem vzdušju imel I. I. Sreznjevski, ki je v posebno združbo zbral ljubitelje »slavistike«, v objavljenih *Zaporoških starinah* pa je med obiljem mistifikacij prinesel tudi dovolj resničnih ukrajinskih ljudskih pesmi. Pozornost zasluži tudi Václav z Oleska, ob njem pa še posebej tako imenovana »ruska trojka« (*ruska trijca*), v kateri so bili M. Šaškevič, I. Vagilevič in J. Golovacki; njihova dela je Kopitar poznal, pri nekaterih pa je celo aktivno pomagal, da so lahko izšla. Njegovo zanimanje za Ukrajino je raslo čim bolj je rasla organizacijska urejenost ruske države pod Nikolajem I. V tej državi se je ob podpori oblasti razmahnilo slavianofilsko gibanje (J. Kirijevskij in K. Aksakov), ki je označeno z mesijanistično idejo o Moskvi kot »tretjem Rimu«, okrog katerega naj bi se združili vsi Slovani. Pritisk na Ukrajino se je s tem večal; 1839. leta so trije škofje in tisoč tri sto duhovnikov demonstrativno prestopili v pravoslavlje, kar je izzvalo močne proteste med ukrajinskimi unijati in v zahodnoevropskih državah, povzročilo pa celo, da se je končno zainteresirala za Ukrajino tudi vatikanska kurija.¹² Ukrajinska kultura je izrabila ugodno klimo, vendar so dela, ki so v tem času nastajala, razodevala mistične in romantične značilnosti. Krščanski idealizem, ki je bil logičen nasledek pritiska dveh sovražnih sosedov, je 1846. botroval nastanku Družbe sv. Cirila in Metodija. Pojav imen slovanskih apostolov v označbi društva je razodeval težnjo njegovih utemeljiteljev, da se opro na kulturno tradicijo (M. Kostomarov, P. Kuljiš, T. Ševčenko in skupina študentov). Nacionalno-politični program, ki je bil spremešan z mističnimi in utopičnimi vidiki, je formuliral M. Kostomarov v delu *Knjige bitja ukrajinskega naroda*.¹³ V formulacijah te knjige in v dejavnosti kirilo-metodistov se pojavlja Ukrajina kot središče vzhodnega slovanstva in slovanstva sploh. Po mišljenju nekaterih posameznikov iz Kijeva lahko pride »zdravilo« za vse Slovane, ker je to mesto zaradi kulturnega pomena v preteklosti središče svetovnega duha, ki naj bi prešinel slovanske narode, jih združil v zvezi svobodnih republik, ukinil tlačanstvo in pripravil prostor, na katerem bi bili vsi ljudje bratje. Dekabristična vstaja

¹⁰ N. m., str. 123, 124 in 143–44.

¹¹ S. Subotin, n. d., str. 430–36.

¹² E. Winter, n. d., str. 150–53.

¹³ Po vzoru na podobno knjigo, ki jo je napisal poljski romantični pesnik A. Mickiewicz.

(1825) je povečala budnost ruskih oblasti, upor Poljakov (1831) pa je intenzivno obrnil avstrijsko politiko v ukrajinsko smer. Trenja med Moskvo in Dunajem so se s tem povečala; Avstrija je bila na strani ukrajinskih zahtev, Rusi pa so v kali hoteli zatreti sleherni poskus, ki naj bi pripeljal do kulturne, narodne ali politične svobode. Delovanje kirilo-metodistov je zato brutalno pretrgala ruska žandarmerija, poglaviti predstavnik ukrajinskega preroda T. Ševčenko pa je bil obsojen na izgnanstvo, še posebej pa je bilo ukazano, da se mu tam onemogoči tako pisanje kot slikanje.

Kopitar je bil v Avstriji osrednja osebnost, ki je kot slavistični ekspert lahko usmerjal tako kulturološka kot politična prizadevanja monarhije v razmerju do Ukrajine. Področja, na katerih je zapustil vidne sledove svojega koncepta, so naslednja:

Politično področje je označeno najprej z rusofobijo, ki je bila v tem času izredno močna v vseh zahodnoevropskih državah, nato pa z avstroslavizmom, ki je značilna dominanta Kopitarjeve slovanske koncepcije. Za to trditev je dovolj dokazov v njegovi cenzorski in publicistični praksi.¹⁴ Negodovanje, ki ga je Kopitar čutil do Rusije in njene carske politike, veje iz omenjene recenzije, izrecno pa je formulirano v gradivu, ki se nanaša na Ukrajince.¹⁵ Ko je pisal poročilo o nekem zgodovinskem tekstu, je bil zoper objavo, »dass die Abfassung des in Rede stehenden Werkes unverkennbare Spuren des russischen Einflusses auf die in Königreich Galizien bestehende griechisch-unirte Kirche an sich trage«.¹⁶ Ko je šlo za umestitev ukrajinskega cenzorja, za kar je Kopitar veliko naredil, je v svoji argumentaciji značilno pripomnil: »Ich habe schon früher einmal bemerkt, dass die *kleinrussische* Literatur ein Miesenhafter Rival den Petersburger(n) werden dürfte«.¹⁷ Srbskemu cenzorju v Pešti je zameril, ker je dovolil rusofilski *Letopis* v Novem Sadu, ukrajinskemu pa, ker ni dal imprimatur za *Rusalko*¹⁸. Enako nezaupljivo je spremljal tudi poljsko politiko v Ukrajini, katero je že 1823. v nekem cenzorskem poročilu obsodil, hkrati pa je izrekel tudi svojo srčno željo »um Galizien zu depolonisieren, die Cultur der *Landessprache* Galiziens (die *nicht polnisch*, sondern *kleinrussisch* ist) durch die Gesellschaft des Metropolitens Lewitzki zu begünstigen«.¹⁹ S tem stavkom je Kopitar povezal politični vidik s kulturološkim in organizacijskim, kar vse naj bi Ukrajino tesno navezalo na Dunaj in Avstrijo, ki sta v avstroslavistični koncepciji naravno središče vseh Slovanov.

Kulturološko področje v Kopitarjevi koncepciji zajema nekaj premis, od katerih uresničitev je odvisen obstanek neke etnične kulture. V tem sklopu je na prvem mestu potreba po kodifikaciji knjižnega jezika; vzporedno s tem je treba poiskati resnično etnično fiziognomijo (romantiki so rekli »dušo«), katera se najlepše razodeva v folklornem gradivu. Obstajajo dokumenti, ki pričajo o Kopitarjevi skrbi za ukrajinsko slovnico. Prvi zgled take skrbi je dokumentiran ob cenzurnem rokopisu slovnice J. Levickega, ki je bila kasneje tudi objavljena pod naslovom *Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien* (Przemysl 1834). V rokopisu, ki ga hrani Lvovska vseučiliška knjižnica, so na voljo s Kopitarjevo roko zapisane pripombe, katere je avtor v predgovoru v celoti, v jezikovnem delu pa delno upošteval.²⁰ Za tale kontekst so predvsem značilne kulturološke opazke, ki jih je cenzor beležil v zvezi z dvema problemskima področjema, in sicer z raz-

¹⁴ O Kopitarjevem družbenopolitičnem in kulturnem statusu prinaša podatke avtor tega prispevka v monografiji *Bartholomäus Kopitar (Leben und Werk)*, München 1978 (*Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen*, XV. Band), 231 + (II) str.

¹⁵ Gre za omenjeni stavek: »Soll man im Slavischen erst auf die Russen warten?«.

¹⁶ M. Teršakovec', n. d., str. 52.

¹⁷ N. m., str. 44.

¹⁸ N. m., str. 45.

¹⁹ N. m., str. 11.

²⁰ Besedilo teh pripomb je objavil R. Nahtigal v *Jerneja Kopitarja Spisov* II. del, 2. knjiga (1825–1834), Ljubljana 1945, str. 294–351.

merjem ukrajinščine do starocerkvenoslovanskega jezika ter ob vprašanju samobitnosti etničnega idioma Ukrajincev. Kopitar zavrača zgodovinske in etimološke zveze s starocerkvenoslovansko tradicijo, vendar pa ne zavrača genetičnih vezi; zanj je pglavitno načelo resnično govorni jezik, ki ga je potrdila vsakdanja praksa (*Si veteri slavica utebantur, carebant literatura dialecti suae*). Na avtorjevo opazko, da S. G. Linde v svojem slovarju ukrajinščine ni omenil, Kopitar odgovarja: »Natürlich, weil er keine Literatur bisher hatte. Aliud est esse in natura rerum, aliud esse in literis. Sic nec *serbicae* meminit, nec *bulgaricae*. Linde nonnisi *lexica* consuluit, ex libris librum fecit.«²¹ Bistven je razloček med dvema eksistencama, naravno in literarno, enako pomembno pa je tudi poudarjanje pravice, da jezik obstaja in da sledi svojo lastno evolucijo. Obsto (eksistenca) in evolucija sta za Kopitarja imanentni sestavini življenja, odločilni tako za naravo kot za kulturo, zato je treba spoštovati koeksistenco pojavov in izbegavati nasilje (*Possumus amare nostra, sine odio aliorum*). Slovnica Levickega je, po strokovni sodbi, tradicionalistična v kulturnem in konservativna v filološkem pogledu, Kopitarjeve pripombe pa kažejo »ostroumne in pravilne nazore enega prvih slavistov«.²²

Istočasno je Kopitar prejel tudi slovnico J. Lozinskega, ki se je je lotil z enako pozornostjo, a je za posledico imela večje praktične rezultate. Knjiga je bila sicer objavljena šele 1846. leta (*Grammatyka języka ruskiego malloruskiego*), pred tem pa je doživela več predelav, ki so privedle do nastanka gramatike resničnega ukrajinskega narodnega jezika.²³ Lozinski je slovnico napisal v poljščini, zato je imel težave z lvovsko cenzuro; za zgodovino pa ostaja nespremenljivo dejstvo, da gre za delo, katerega filološki model je bila Kopitarjeva gramatika slovenskega jezika. Z njo je bil utemeljen ukrajinski knjižni jezik, pravilnost kodifikacijske zasnove pa je potrdil kasnejši zgodovinski razvoj.²⁴ Lozinski je prosil Kopitarja pomoči tudi 1840. leta, ko je poslal na natečaj svoj rokopis rusinsko-nemške slovnice, ki ni bila odobrena. Kopitarjev odgovor je zanimiv predvsem zato, ker razkriva, da je avtor pogosto šel mimo pragmatične vladine politike. Tako piše: »Ich kann Ihnen nicht helfen, weil ich bei der Studienhofkommission wegen meiner Freimüthigkeit nicht beliebt bin; alles hängt von Ihrem Bischofe ab.«²⁵

Srečanje Kopitarja z Lozinskim je ob jezikovnih problemih načelo tudi vprašanje grafije. Dunajski slavist je v članku *Slavische Literatur* Ukrajincem predlagal, da prevzamejo poljsko (latinsko) grafijo,²⁶ kar je Lozinski sprejel v zborniku *Ruskoje vesile*, v katerem je objavil svatovske pesmi in folkloristične opise obredov ter običajev. Kopitar je ob tem dostavil nekaj opomb (*Nota amici rei et personae*),²⁷ s katerimi je podprl omenjeno prakso, s tem pa posredno med Ukrajinci povzročil malo abecedno vojsko, katere izid je bil drugačen od njihovih želja (ukrajinski jezik je zadržal cirilico). Dunajski cenzor je spodbujal tudi izdelavi slovarja, kar izhaja iz njegovega pisma J. Golovac'kemu (1. februarja 1839). V njem teče beseda o leksikalnih razločkih med ruskim in ukrajinskim jezikom (*habebitis tamen vocabula nulta propria et ignota Russis*), kot sama po sebi razumljiva naloga za Duhovniško družbo pa je omenjena izdelava slovarja (*Illius esset et idioticon et grammaticam populi quasi pro fundamento substernere vitae suae*).

Zavzemanje za reformo grafije je bilo vodeno ob folklornem gradivu, kar je tretji element Kopitarjeve kulturološke koncepcije. V omenjenem članku je namreč lepo sprejel zbor-

²¹ N. m., str. 303.

²² Misel O. Makoveja navaja R. Nahtigal, n. m., str. 295.

²³ Podatki o tem so v Nahtigalu, n. m., str. 296–302 (tam je navedena tudi ukrajinska strokovna literatura).

²⁴ Prim. R. Nahtigal, n. m., str. 297–98.

²⁵ N. m., str. 298.

²⁶ Gre za prispevek *Slavische Literatur*, ki je izšel v omenjenem časopisu 8. decembra 1833 (na str. 1580).

²⁷ Objavljeno pri Nahtigalu, n. m., str. 315–16, čeprav je, po avtorjevih lastnih besedah, treba predpostaviti obširne pripombe, ki očitno niso ohranjene (tekst izjave Lozinskega na istem mestu, str. 315, v opombah).

nik ljudskih pesmi Vlacava z Oleska (1833), v sklepu pa je posebej pohvalil vsebino in pravopis. Kopitar tako pravi: »Sowohl die polnischen als die kleinrussischen Lieder sind mit lateinischen Lettern geschrieben, letztere zum erstenmale so, und wir wünschen und hoffen, dass die beiden angekündigten Grammatiken der von 8 Millionen gesprochenen (klein) russischen Sprasche von Lewicki und Lozinski sich Hrn. v. Olesko Treue auch in dieser grammatischen Rücksicht zum Muster nehmen werden.«²⁸ Navedek razodeva, da je opisane akcije Kopitar povezoval in usmerjal, ker pomeni, da so bile od začetka enotno zamišljene in modro vodene.

Organizacijsko področje razkriva prav tako nekaj zanimivih iniciativ. Omeniti velja najprej Kopitarjevo skrb za ukrajinske izobražence, ki so se mudili na Dunaju in katere je v osebnih stikih skušal pridobiti za svoje načrte. V takšnih pogovorih so se mnogi od njih nacionalno osvestili, nekateri pa tudi odločili, da aktivno pomagajo v prerodu ukrajinskega jezika in književnosti.²⁹ Z mislijo na posebnega (ukrajinskega) cenzorja in z načrtom za periodični časopis, ki naj bi obveščal zainteresirane o kulturnem dogajanju, jih poskušal intenzivno vezati za Dunaj in svoje načrte. Cenzor za ukrajinski tisk naj bi bil, po njegovih besedah, »ein deutsch-gebildeter Mann . . . , der in allen billigen Sachen den Rutheniern und ihrer beginnend(en) Literatur Wohlwollen und Recht erzeugte«.³⁰ Odlikovala naj bi ga avstrijska zavest, ker bi le tako lahko kljuboval ruskim in poljskim tendencam v Ukrajini, s tem pa delal tako za narodne kot državne interese. Iz enakih pobud je izšla tudi Kopitarjeva zamisel o tedniku, ki naj bi, po vzoru podobnih listov, prinašal jezikovne, folkloristične in književne sestavke iz ukrajinske kulture.³¹ Kopitar je s tem želel pomagati ukrajinskemu narodnemu prerodu; temu je podredil tudi svojo cenzorsko dejavnost (zgled sta objavi *Zarje* in *Rusalke Dnjistrove*). Njegove namere se sicer niso popolnoma uresničile, ker je emotivno privrženost premagal politični pragmatizem.

V zadnjih letih življenja se je Kopitar z vsem žarom lotil še enega načrta, ki naj bi z uresničitvijo bistveno pomagal tako Ukrajincem kakor slovanski stvari sploh. Želel je, da avstrijskemu zanimanju za Ukrajino pridruži še aktivno sodelovanje rimske kurije. Aktiviral je svoje znance in prijatelje v vatikanskih krogih, med njimi so bila pomembna politična in znanstvena imena (G. G. Mezzofanti, A. Mai, G. Secchi in A. Theiner, ob njih pa še tajnik vatikanske države kardinal Lambruschini in papež Gregor XVI).³² Kopitar je z njihovo pomočjo poskušal, da ustanovi kolegij za ukrajinske duhovnike; v njem naj bi se v skladu z njegovo premiso o vlogi tega staleža v narodnem prepородu³³ pripravljali na poklic in vzgajali v duhu ljudstvu privržene inteligence. Na naslov prvega človeka v Avstriji, C.W.L. Metternicha, je prišlo pismo z naslednjo vsebino: »Pour cet effet il jurea avant tout indispensable l'institution d'une chaire de langue slave au Collège urbain dit de la Propagande. La réputation dont à si juste titre jouit Mr. Kopitar dans le monde savant, considéré comme autorité dans les langues slaves, a fait maître dans le Pape et son ministre le vif désir de profiter pendant quelque temps des lumières de ce savant. Le voue du Saint-Père serait que Sa Majesté veuille permettre au dit savant de passer une année à Rome, afin d'y organiser une école de langue slave et de former quelques élèves pour cet étude«.³⁴ Vprašanje se je na diplomatski ravni hitro rešilo in Kopitar je bil že prve dni novembra 1842. leta v Rimu. Lotil se je organizacije prve katedre za staro cerkveno slo-

²⁸ M. Teršakovec, n. m., str. 31.

²⁹ O tem prinaša obilo podatkov M. Teršakovec, ki analizira značilno vzdušje takih družb, ilustrira pa ga z vsebino pesmi *Domobolje prokljatih* (1822), katere zadnji stihi se glasijo: Tam' pri neba kraju /ja otčiznu maju./ No ah! ja iz-gnan' i plaču./ otčizny ne obaču (str. 20).

³⁰ M. Teršakovec, n. m., str. 44.

³¹ N. m., str. 48–51.

³² To vprašanje je podrobno obdelal A. Tamborra v navedeni razpravi (opomba števil. 1).

³³ Prim. J. Pogačnik, n. d., str. 89–129 (poglavje *Kultur*).

³⁴ A. Tamborra, n. d., str. 961.

vanščino, pri tem pa ni zanemaril tistega, kar naj bi ji čimbolj olajšalo delo. Med temi stvarmi je na prvem mestu tiskarna, ki naj bi bila kos, da tipografsko zadovolji pisanost in zahtevnost slovanskih grafij. Načrt se je izjalovil: slušatelji iz Ukrajine niso prišli, a Kopitar se je v prvih dneh maja 1843 vrnil na Dunaj. V zvezi z ukrajinskim političnim in cerkvenim položajem pa se mu je, čeprav po smrti, izpolnila še ena želja, namreč, da eden od tamkajšnjih škofov postane kardinal.³⁵ Ta ideja, ki ji je v Kopitarjevi korespondenci mogoče slediti že prej, se je uresničil 1856. leta; s tem se je ukrajinska unijatska cerkev afirmirala v svetovnem merilu, pa tudi njen delež v narodnem prerodu je bil tako priznan.

J. Kopitar je še tik pred smrtjo (19. aprila 1844) zapisal: »Ruthenos non dimitte ex animo«.³⁶ Beseda je očitno o resnični prevzetosti z ukrajinskim vprašanjem, ki ga je spremljala vse življenje. Na tej črti je Kopitar postavil ukrajinstvo kot eksistencialni in zgodovinski problem. Pripravil je pogoje, v katerih se je lahko izrazila ukrajinska etnična identiteta, ta proces pa je spremljal nastanek izvirne (romantične) filozofije, v kateri naj bi bila osmišljena celotna tradicija. Kodifikacija govornega jezika, ki je šel skoz empirično in diahronično razčlemba, je pomenila začetek duhovne geneze ukrajinskega naroda v modernem smislu. Ob kultivaciji jezika je podpiral ugotavljanje nacionalnih in etničnih posebnosti, ki jih je mogoče »prebrati« iz zgodovine jezika in iz razvoja pesništva. S tem je mislil zgraditi pregrade do Rusov in Poljakov; Ukrajinec naj bi bil samostojen zgodovinski subjekt, ki naj živi in dela v skladu s svojo notranjo močjo. Hotenja te vrste je navdihovala in plemenitila vera v evolucijo tega naroda; to vero so kasnejši dogodki potrdili. Kopitar je vsekakor s svojo dejavnostjo vpleten v ukrajinsko novejšo zgodovino in sodobno kulturo. Narodni preporod Ukrajincev je sicer nastal zunaj Kopitarjevega vpliva, vendar ga je on v bistvenem usmerjal in pripravljajal zanj ugodne pogoje, da se je njegova duhovna fiziognomija lahko hitreje razvijala in uresničevala. Objektivna zgodovina ukrajinskega narodnega preporoda ne bo mogla drugače, kakor da tej plemeniti prizadevnosti posveti posebno poglavje, v katerem bo morala trezno razbrati zapleteno in vsestransko sodelovanje J. Kopitarja v moderni kulturni usmeritvi svoje dežele.

Silvo Fatur

Zavod za šolstvo v Kopru

O MOŽNOSTI DRUGAČNIH NAČRTOV POUKA KNJIŽEVNOSTI V USMERJENEM IZOBRAŽEVANJU*

Čeprav so smotri in naloge predmeta slovenski jezik in književnost v gradivu Skupna vzgojnoizobrazbena osnova (SVIO) v usmerjenem izobraževanju (gre za komplet učnih načrtov, ki jih je sprejel strokovni svet SR Slovenije, izdal pa Zavod SR Slovenije za šolstvo v Ljubljani 1979) zapisani enotno za pouk o jeziku in za pouk o književnosti, kar je naravno, saj se oboje naravno prepleta, se da vendarle razbrati, kateri smotri so predvsem smotri pouka o književnosti. Ti pa so, da se učenci »usposablajo za estetsko doživljanje

*Referat na slavističnem zborovanju v Novi Gorici, 25. 9. 1980.

³⁵ E. Winter, n. d., str. 163.

³⁶ Navaja A. Tamborra, n. d., str. 968.

ter za razumevanje in vrednotenje pomembnih del iz slovenske književnosti, iz književnosti narodov in narodnosti SFRJ in iz svetovne književnosti»; da si »utrjujejo narodno zavest, si razvijajo mišljenje in čustvovanje, si oblikujejo odnos do kulturnih vrednot, posebno do knjige«, da se »vzgajajo v duhu bratstva in enotnosti narodov in narodnosti SFRJ, v duhu socialističnega patriotizma, mednarodne vzajemnosti in solidarnosti«; pa še, da »se navajajo na samostojno in trajno slovstveno izobraževanje« in »si uzaveščajo odnos do besedne umetnosti«. – Nekateri od teh smotrov so splošni smotri naše šole, torej niso specifični za naš predmet, čeprav jih more in mora pouk o književnosti souresničevati s pomembnim deležem. Specifični sta zahtevi po usposabljanju za estetsko doživljanje in vrednotenje pomembnih književnih stvaritev, predvsem tistih iz slovenske književnosti, in pa navajanju učencev za samostojno in trajno slovstveno izobraževanje in uzaveščanje odnosa do besedne umetnosti. To pa bi se dalo zgostiti v temeljni smoter pouka o književnosti, ki naj bi bil: vzgoja za branje.

Zdaj pa gre za to, kako ta smoter ali te smotre uresničevati. In takoj smo z mislijo pri učnih načrtih, učbenikih in zamišljenih širših didaktičnih kompletih, pa pri učiteljih in njihovih težavah. Prepogostoma ob tem pozabljamo na učenca in na – v našem primeru – njegovih 15 – 16 let, na njegov notranji svet in njegovo sprejemljivost.

Eno izmed možnosti za uresničevanje navedenih smotrov začrtuje lani sprejeti učni načrt za SL v SVIO, ki je v bistvu skržitev učnega načrta, ki je bil (je) v veljavi za gimnazije. Po njem naj bi učence sistematično, kronološko-razvojno popeljali skozi vsa obdobja svetovne književnosti, od starega Orienta do današnjih dni. Pri tem naj bi seveda največ pozornosti posvetili slovenski književnosti, nekaj tudi književnostim drugih jugoslovanskih narodov in prav malo – drugače v danih okvirih tudi ne gre – ostalemu svetu, zlasti Evropi. Krčitev glede na razpoložljiv čas je razlog, da bodo učenci npr. iz bogastva romantične književnosti srečali le Jevgenija Onjegina, Prešernovo delo in Gorski venec. O francoskem realizmu in naturalizmu ne bo nobene besede. V 1. letniku naj bi prijadrali vse do 20. stoletja, vključujoč našo moderno in oris sočasne književnosti drugih jugoslovanskih narodov. – Približno tako so zasnovani tudi učbeniki prof. Vere Gregorač. – Ta možnost je sicer uresničljiva, vendar – bojim se – pretežno na informativni ravni, s čimer pa smotrov ni mogoče uresničevati kaj več kot s težnjo k njim. Znano je, kako težko so se prebijali do književne današnjosti gimnazijski učitelji, čeprav so imeli za sicer ogromno snov na voljo štiri leta, čeprav so (smo) na račun književnosti zanemarjali jezikovni pouk, čeprav so torej imeli na razpolago znatno več ur, kot jih predvideva za te namene skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju. Tu bojo za slovenščino 4 ure v prvem in 3 v drugem letniku, od tega le polovica, to sta dve oz. poldruga tedensko za književnost, v dveh letih vsega 122 ur (teoretično, praktično pa še nekaj manj zaradi različnih drugih aktivnosti šole). Slovenščina bo seveda tudi v tretjem oz. tretjem in četrtem letu usmerjenega izobraževanja z najmanj dvema urama tedensko, vendar o tem zdaj ne bi govoril.

Ostajanje na informativni ravni – in kaj drugega bo v danih pogojih težko mogoče, tudi zaradi tega, ker bo zajeta celotna generacija, ne več »izbranci« – ostajanje na informativni ravni, kar pomeni pretežno enosmerno komuniciranje, pa je navsezadnje problem idejne narave. Da ne govorim posebej še o tem, kako šo bili (so) dosedanja učni načrti v bistvu evrocentristični in neskladni z našim odpiranjem v svet, še posebej v tretji svet.

Predloženi učni načrt se sicer sklicuje na (predvidene) dosežke osnovne šole, kar da bo potrebno le integrirati v novo obravnavo in zadeve le poglobiti. Učitelji slovenščine v osnovni šoli pa na višji stopnji, kot je razvidno iz učnega načrta in tudi iz prakse, ravna jo kar se književnosti tiče približno takole: obravnavajo izbrana besedila iz slovenske, nekoliko tudi iz jugoslovanskih književnosti, z domačim branjem pa še nekatera »mladinska« dela iz svetovne. Ob vključevanju posameznih literarnoteoretičnih zadev seznanja-

jo učence še z nekaterimi avtorji: do 5. razreda se učenci srečujejo le s posameznimi »mladinskimi« pisci, v 6. začenjajo bolj sistematično zbirati gradiva o pesnikih in pisateljih, in dobijo nekaj strnjenih podatkov o izbranih književnikih in njihovih delih, v 7. razredu se srečujejo tudi že z našimi klasiki iz 19. in 20. stoletja, ki jih spoznavajo iz njihovih del, iz opomb in s pomočjo vaj ob berilih, v 8. razredu se število imen poveča, sega od Trubarja do sodobnosti, učitelj pa naj bi na osnovi obravnavanih beril, domačega branja in orisa jezikovnega razvoja na koncu časovno zvrstil slovensko kulturno ustvarjanje in ga povezal z zgodovino v zaokrožen sistem.

Ni kaj reči! Zadeva je dovolj premišljena in v danem številu ur tudi uresničljiva. O dejanskem uresničevanju učnega načrta v osnovi šoli pa ni trdnih podatkov. Izkušnje srednjih šol vendarle kažejo, da si učitelji v usmerjenem izobraževanju z vsem tem ne bodo mogli veliko pomagati. Kdo ve, zakaj je tako?! Prav prepričljivih dosežkov s tem v zvezi osnovna šola ne daje, vsaj ne večini učencev. In če za posamezne učence in učitelje to ne velja, problem v bistvu ni drugačen. To pa pomeni, da bodo morali učitelji v usmerjenem izobraževanju sistem graditi skoraj znova. A povedati kaže še, da so učitelji slovenščine v osnovnih šolah na splošno didaktično-metodično bolje pripravljeni in kar se tega tiče tudi bolj prizadevni kot učitelji na srednjih šolah. To pa bo v usmerjenem izobraževanju, ki bo zahtevalo notranjo diferenciacijo in individualizacijo pouka, problem učinkovitosti še bolj zaostri.

Sklicevanje učnega načrta za SL v SVIO na drugačne oblike dela, ki naj olajša obvladovanje snovi, recimo na seminarsko delo, na problem premajhnega števila ur za tako obsežno snov razrešuje le navidezno. Če naj seminarsko delo da kakšne trdnjše rezultate, potem mora biti zelo smotno vodeno, usmerjeno, preudarno izpeljano, v razpravi urejeno in sistematizirano, za kar pa gre veliko časa. Nekaj je sploh neizogibno: nove oblike in metode dela, ki edine lahko poglobljajo učnovzgojni proces – to pa je edino smiselno in smotno s pedagoško in marksistično idejnih vidikov – zahtevajo od učenca in učitelja dosti več časa, šolskega in domačega, kot pa klasično frontalno poučevanje. To zadnje pa je, kot rečeno, že kar idejni problem v procesih graditve samoupravnega socializma.

Zasnove tega dela pouka slovenščine v osnovni šoli, se pravi pouka o književnosti, vendarle ne bi kazalo bistveno spremeniti, razen, če bi raziskava pokazala, da so v njej hujše krize. Kar bo očitno potrebno in nujno, pa bo: učitelje srednjih šol za izvajanje programa bolje usposobiti in oborožiti. Mislim na metodično izpopolnjevanje z živo in pisano besedo, na bolj sistematično opremljanje pouka, na ustrezne priročnike za učitelje itd. O neizogibni notranji diferenciaciji in individualizaciji pouka v usmerjenem izobraževanju se nam ta hip komaj še sanja.

Kakšne možnosti nam torej ostanejo za nadaljevanje, zlasti za poglobljanje pouka o književnosti v SVIO, če ne bo šlo tako, kot je pridvidel učni načrt? Eno je res: boj za večje število ur je donkihotsko otepanje z mlini na veter. Možno rešitev vidim v drugačnem koncipiranju učnih načrtov, ki bi za seboj potegnili še vse drugo, kar iz njih izhaja. Navrgel bi nekaj misli v tej smeri.

Zadnje leto, ko sodelujem pri oblikovanju novega učbenika za pouk o književnosti v SVIO, se mi to vprašanje zastavlja znova in znova. Učbenik mora seveda slediti učnemu načrtu, ki sem ga skušal označiti malo prej. Začel se bo z egipčansko delovno pesmijo in se za 1. letnik zaključil z obravnavo nekaterih dosežkov slovenske moderne in z orisom sočasne književnosti drugih jugoslovanskih narodov. Vse to seveda le ob strogo izbranih besedilih, kar zadeva Jurčiča npr. le ob prvem slovenskem romanu, pa ob eni sami Gregorčičevi pesmi in ob eni sami Kersnikovi kmečki sliki. Kolikor bolj se učbenik bliža našemu času, toliko bolj potiska v ospredje stvaritve kot svojevrstne estetske tvorbe, sproti razlaga temeljne literarnoteoretske pojme in skuša oblikovati pogled na književne tokove, kot se razvijajo po svojih lastnih zakonitostih, kakor tudi v dialektični izprepletenosti

z najširšimi družbenoekonomskimi in političnimi tendencami in dogajanji. Dojemanje vsega tega pa najbrž za poprečje petnajst-šestnajstletnika ne bo preprosta stvar, zlasti ker ga ni prav lahko motivirati. Učbenik zadeve kar se da poenostavlja, vendar pa to poenostavljanje ne more čez določeno mejo, če naj stvari še ostanejo tisto, kar so. Poseben problem je v dejstvu, da so izbrana besedila odbrana po estetskih kriterijih, zato pa sila mnogoplastna, mnogopomenska, zapletena in tako za mladostnika in njegovo življenjsko izkustvo zahtevna in včasih, pogostoma prezahtevna. Kaj naj bi – oprostite tej bogokletni misli – poprečen mladostnik ob veličini Prešernove pesmi? To je problem, to je najbrž ključni problem! Zlasti še zato, ker je o Prešernu slišal že toliko obrabljenih in izpraznjenih besed. Verjetno ne bom daleč od resnice, če rečem, da mu bo celo Cankar bližji. Takoj pa je treba dodati, da študij, raziskav o učenčevi dojemljivosti za književne estetske vrednote enotavno nimamo. Metodika pouka književnosti je pri nas prej ko slej na psu.

V prepričanju, da se spreminjanje stanja mora začeti pri drugačnih učnih načrtih, bom poskušal nakazati nekaj možnosti za nadaljnje iskanje poti.

Ponuja se nam – poleg sedaj znane in s šolskim pozitivizmom obremenjene poti – možnost obdelave književnosti ločeno po temeljnih zvrsteh, razvojno obravnavanje lirike, epike in dramatike, ki naj bi se na koncu strnilo v sistem literarnih tokov, smeri, gibanj. Misel je vabljliva, ker ohranja možnost dialektične sleditve človekove leposlovne dejavnosti skozi zgodovino, možnost uzaveščanja razvojnih procesov občega razvoja človeške družbe. Uresničevanje te zamisli bi omogočalo svobodnejše gibanje skozi velikanski prostor in čas svetovne književnosti ob najbolj tipičnih primerih te vrste človekove ustvarjalnosti. Vseskozi bi bila v ospredju književna dela sama. Iz njih bi bilo treba izluščiti odseve leposlovne preteklosti in refleksije dobe, kakor tudi sevanje leposlovne umetnosti v čas in prostor. Taki postopki bi nemara dinamizirali učnovzgojni proces, saj bi bila npr. pot po obravnavi lirike, če bi z njo začeli, za obravnavo epike in dramatike že utrta in bi jo bilo treba ob novih besedilih iz drugih zvrsti le utrjevati in dograjevati, pri čemer bi se v večji meri lahko aktivno vključevali učenci sami. Pomanjkljivost: zdi se, da bi bila tudi ta pot zahtevna, tudi za tako pot je treba zelo veliko časa, ki ga ne bo. Razen če bi bil izbor avtorjev in besedil izredno strog, kar seveda pomeni, da bi marsikaj morali pustiti vnemar.

Premisliti pa bi kazalo še tretjo možnost, to bi bila možnost izhajanja iz velikih estetskih dosežkov slovenske književnosti in označevanja le-teh v čas in prostor. Recimo, da bi zadevo strnili okoli treh, štirih jeder: Prešeren; Cankar in moderna; Kosovel in njegov čas; socialni realizem s književnostjo NOB, vključujoč tematiko narodnoosvobodilne vojne in revolucije v povojnem ustvarjanju. Po tej poti se seveda marsičesa sploh dotaknili ne bi, bi pa zato mogli ta izbrana poglavja obdelati temeljiteje, osvetljevati zadeve z najrazličnejših vidikov in z različnimi postopki, ki izhajajo iz literarne vede. Zadeva bi bila na začetku zlasti za učitelje zahtevna, zato pa bi v večji meri omogočala uresničevanje smotrov, ki sem jih navedel na začetku: doživljanje, razumevanje in vrednotenje pomembnih del iz književnosti, oblikovanje odnosa do knjige in besedne umetnosti, razvijanje in plemenitenje mišljenja in čustvovanja, zlasti pa uspešnejše sooblikovanje marksističnega pogleda na književna dogajanja.

Naj za ilustracijo poskusim zarisati tematski krog, ki bi mu bil jedro Prešeren. Prešerna se očitno res ne moremo izogniti, vprašanje pa je, če res mora ostati v prvem razredu. Takole bi zadeva lahko izgledala: PREŠEREN: pogled v tradicijo slovenskega pismenstva v primerjavi s sodasnimi dogajanji drugod po svetu – ustno slovstvo, zlasti lirika – rojstvo slovenske književnosti, začetki posvetne verzifikacije – Prešernov čas in pesnikovo satirično odzivanje nanj – Byron – Puškin – Prešeren (Slovo od mladosti, Sonetni venec, Krst pri Savici, Nezakonska mati, Zdravljica) – Stritar, Župančič, Kosovel o Prešernu – Prešernova misel v času, zlasti v NOB in dandanašnji – Prešernov sodobnik Njegoš. Krog se da seveda poljubno širiti.

Posamezne enote kompleksa bi bilo treba oblikovati na različnih ravneh in z različnimi postopki: od pretežno informativnih, prek primerjalnih do interpretacijskih. Vključujoč domače branje in seminarsko delo bi bilo tako zastavljen pouk glede na različne sposobnosti in nagnjenja učencev lažje notranje diferencirati.

Ob Kosovelu bi se dalo tak krog zarisati približno takole: KOSOVEL: razvoj slovenske lirike po Prešernu – Kosovelov impresionizem in J. Murn – modernistične tendence v evropski liriki iz konca prejšnjega in začetka tega stoletja – Kosovelov pesniški razvoj, njegov ekspresionizem in konstruktivizem – Kosovel in Cankar – Kosovelova anganžiranost, ideja in forma – Kosovel in naš čas – povezovanje socialno anganžirane pesmi na jugoslovanski ravni med vojnama – Kosovelovo prodiranje v svet itd.

Na podoben način bi se dalo koncipirati tudi druge tematske kroge in morebiti dodajati nove, zlasti še za leta nadaljnjega šolanja.

Zdi se, da bi tak koncept zahteval in omogočal bolj problemski in res drugačen pristop k stvari. Tako zamišljen učni načrt bi bilo treba najbrž »opremiti« z natančnimi snovnimi in didaktično metodičnimi navodili, nemara pa kar z ustreznimi priročniki za učitelje, z natančnim opozarjanjem na literaturo, ki bi se nanašala na posamezne probleme. Tu bi se morala močno angažirati tudi stroka z vsemi svojimi institucijami.

V letih nadaljnjega šolanja bi se dalo vpeljati še nove postopke, za različne smeri šolanja seveda različno. Zlasti produktiven bi utegnil biti postopek, ki bi ga imenoval odkrivanje znanega po raziskovalni poti, zlasti za poglobljanje spoznavanja besedne umetnosti. Zadeve pa bi morali z novimi krogi širiti v pravo svetovno književnost, ki resnično nastaja šele v naših dneh, in tako tudi tu preseči zacementirani evrocentrizem.

Četrta možnost bi bila v tem, da bi v SVIO začeli z našo moderno in njene značilnosti osvetljevali in primerjalno povezovali z retrospektivnimi posegi v preteklost. Zdi se, da je književnost ali vsaj del književnosti od moderne dalje današnjemu mladostniku bližji. S takim pristopom bi radikalno ukinili še vse prepogost pojav, da spričo zadrževanja v starejših obdobjih do moderne književnosti enostavno ne pridemo. Učenci ostajajo odrezani od vsega tistega, kar se je prav revolucionarno začelo z Baudelairovo liriko in se potem naselilo tudi v epiko in dramatiko. Tam nekje in pri Dostojevskem korenini tudi moderni roman.

Peto možnost nakazujejo razmišljanja dr. Rotarja v njegovi knjigi K umevanju pripovedništva. Ta možnost bi bila v taki zasnovi učnega načrta, ki bi se naslonil na pojavljanje posameznih leposlovnih vrst v slovenski ali svetovni književnosti. Zadeva bi potekala v nekakšnih pramenih. Spremljati bi mogli npr. pojav in razvoj balade od ustnega slovstva do moderne balade, kakršno srečamo npr. pri Kosovelu ali Boru. Ob srečanju s prvim slovenskim romanom bi mogli razmišljati nazaj in naprej o tej dandanašnji najbolj priljubljeni književni vrsti in njenih značilnostih, posebej bi morali razčiščevati, kaj se je prelomilo v razvoju med realistično-naturalističnim tipom in tipom modernega romana. Spremljali bi lahko nastajanje slovenske pripovedne proze od pridige do kriminalke. Opazovati bi se dalo, kako in zakaj je sonet tako priljubljena pesniška vrsta v slovenski književnosti itd. Taka zamisel bi omogočala zelo svobodno gibanje – upošteva dejstvo, da je svoboda tudi velika odgovornost! – in hkrati zadostitev zahtevi po usposabljanju za doživljanje idejnih in estetskih vrednot, ki nam jih književnost ponuja.

Možna je še šesta možnost. Po tej bi moglo potekati delo v razredu na dveh vzporednih ravneh oz. v dveh kurzih. Ena raven bi bila zgodovinska, kjer bi leposlovje obravnavali kot dokument časa, dobe, vzporedno in interdisciplinarno z zgodovinarji. To bi omogočilo resnično korelacijo med predmeti, ki sicer ni zlepa možna. Slavistom pa bi bil prihranjen čas, ki ga sicer porabijo za zgodovinske uvode in orise prostora in časa, kjer se je neko

leposlovno dogajanje rojevalo, raslo in odmiralo. Vzporedno pa bi tekel kurz, ki bi ga imenoval interpretacijski. V njem bi mogli zares temeljiteje obravnavati estetsko pomembna dela, izbrana predvsem z vidika psihične dojemljivosti, in ob njih vzgajati za branje. Prepričan sem, da bi se morali tu lotevati tudi primerkov sublitterature, ki je nezajezljiva, in stripa, ki šola najbrž ne bi smela več mimo njega slepa in gluha. Ta zamisel je zaradi cepitve sicer a priori nekako nesimpatična, utegnila pa bi biti produktivna.

Najbrž je potem še sedma in osma in x-možnost. Razmišljati bi se dalo tudi o kombiniranju tu orisanih šestih. Na vsak način pa je res, da pri dosedanjih konceptih, ki čas in leposlovno dogajanje v njem vsako leto podaljšuje, ni mogoče več vztrajati. Zadeve se kopičijo v smeri neskončnosti. Ravno tako je res, da si bistveno več časa za našo reč v šoli ni mogoče obetati. Zato je nujno iskati rešitve v drugih smereh. Uvajanje usmerjenega izobraževanja je priložnost in potreba za radikalni poseg, tu nismo še vsega zamudili. Na vsak način pa je nujna takojšnja in poglobljena strokovna razprava. S svojim prispevkom sem jo skušal zbuditi, če sem jo sprožil, ne vem.

Jubilanti

SEDEMDESETLETNICA VIKTORJA SMOLEJA

V nenehnem delu in ustvarjanju je 15. septembra dočakal sedemdeseto leto svojega življenja Viktor Smolej, slovenski literarni zgodovinar in dolgoletni predavatelj za slovaški jezik in književnost na filozofski fakulteti v Ljubljani.

V slovenskem literarnem in kulturnem življenju je začrtal Viktor Smolej globoke sledove. Njegova življenjska biografija sklepa več krajev slovenskega ozemlja, kot da se v omenjenem dejstvu simbolno kaže resnica tega ustvarjalca, ki je koreninil v slovenski kulturi tudi takrat, ko jo je povezoval s slovanskim svetom in ko je na slovenska tla presajal slovanske literature.

Rodil se je v Pračini pri Gorici, obiskoval osnovno šolo v Trnovem pri Ilirski Bistrici, Kanalu ob Soči in Kranjski gori. V Šentvidu nad Ljubljano je l. 1929 maturiral na klasični gimnaziji in v letih 1929–33 je na ljubljanski slavistiki študiral južnoslovanske književnosti in srbohrvaški jezik. Študijsko bivanje v Bratislavi od novembra 1933 do avgusta 1934 je zaznamovalo njegovo trajno zanimanje za zgodovino, literaturo in kulturo slovaškega naroda. Do nemške okupacije je profesor Viktor Smolej učiteljeval na gimnaziji v Murski Soboti in Mariboru ter bil urednik pri Mohorjevi družbi in Mladiki. V letih druge svetovne vojne se je po vrnitvi iz pregnanstva v Srbiji in iz tržaških zaporov aktivno udeležil narodnoosvobodilnega boja ter na osvobojenem ozemlju Dolenjske opravljal različne funkcije: deloval je v uredništvu Slovenskega poročevalca, kjer je uvedel kulturno rubriko, v upravni službi in pri organizaciji šolstva. Tudi po osvoboditvi je delal pri slovenskem ministrstvu za prosveto.

Jesen leta 1947 je bil Viktor Smolej imenovan za lektorja slovaškega jezika na filozofski fakulteti v Ljubljani in kot predavatelj slovaščine dolga leta opravljal to funkcijo; tudi po letu 1972, ko je bil že upokojen, je delal na PZE za slovanske jezike in književnosti honorarno in po letu 1974 imel neplačan tečaj slovaškega jezika za študente slavistike in

etnologije. Kot dobremu poznavalcu slovenskega slovstva in izkušenemu pedagogu mu je bila na fakulteti zaupana od jeseni 1964 funkcija honorarnega predavatelja za metodiko slovenskega jezika in književnosti. V letih svojega službovanja na fakulteti se je Viktor Smolej študijsko izpopolnjeval na seminarjih v slovanskih deželah in na potovanjih po Čehoslovaškem ter se kot prevajalec udeleževal strokovnih zborovanj v Bratislavi in Pragi. Predvsem pa je Viktor Smolej vsa ta leta neutrudno delal.

Trajen prispevek pomeni Smolejevo delo na področju *slovenske literarne zgodovine*. Na osnovi lastnih pričevanj o našem partizanstvu in ob temeljitem poznavanju gradiva o drugi svetovni vojni na Slovenskem je nastala sinteza večletnega raziskovalnega dela, VII. knjiga *Zgodovine slovenskega slovstva*, ki jo je izdala Slovenska matica l. 1971. Avtor jo je naslovil *Slovstvo v letih vojne 1941–1945*. Kot pravi sam, je dolžnost slovstvenega zgodovinarja, da opisuje in presoja, kaj kaže v prihodnost, kaj razvoj zavlačuje in kaj ga spečuje na napačna pota. Iz Smolejeve klasifikacije literarnih pojavov v letih vojne bodo morale izhajati tudi nadaljnje raziskave tega obdobja. Posebej je že prej izdal izbrana dela partizana Ivana Roba. V krog zanimanja Viktorja Smoleja pa sodijo tudi drugi ustvarjalci iz slovenske slovstvene preteklosti, npr. Fr. Ks. Meško, Janko Kersnik, Matija Valjavec idr. ter osebnosti s področja slovenskega dramskega ustvarjanja. V tej zvezi omenjamo dragoceno delo v dveh delih, Smolejev *Slovenski dramski leksikon* iz let 1961/62, ki je kot metodološki vzorec služil tudi pri nastajanju obsežnejšega *Slovenskega gledališkega leksikona I–III*, ki je izšel leta 1972 in v katerega je Viktor Smolej prispeval poleg gesel o dramskih ustvarjalcih tudi osnovne podatke o ljudeh, ki so delovali na področju slovenskega filma. Daljnosežnosti tovrstnega dela vrednoti posebno današnji čas s svojo zahtevo po naglem in izčrpnem informiranju. Viktor Smolej deluje kot leksikograf tudi pri Slovenskem biografskem leksikonu in pri Enciklopediji Jugoslavije.

Kot predavatelj slovaškega jezika je naš jubilar položil temelje *slovenski slovakistiki*, in sicer v številnih strokovnih člankih o slovaški književnosti, v poročilih o sodobni literarni dejavnosti na Slovaškem, o medsebojnih odvisnostih med slovaško in slovensko literaturo in o prevajanju slovenske literature v slovaščino tako na tleh matične Slovaške kakor tudi pri vojvodinskih Slovakah v Jugoslaviji. Kritičnost Smolejevih strokovnih besedil izhaja iz njegovega obsežnega znanja in kar osupljivega obvladovanja dejstev. *S prevodi slovaške lepe književnosti* (M. Kukučina, J. Jesenskega, P. Jilemnickega, V. Mináča, F. Švantnerja idr.) in z dvojezičnim *Slovaško-slovenskim slovarjem leta 1976* ter ne nazadnje s prevodom knjige češkega zgodovinarja Václava Huse (*Zgodovina Čehov in Slovakov leta 1967*) je Viktor Smolej odprl slovaško kulturo slovenskemu izobražencu.

V prevajanju se kaže Smolejeva nadarjenost in tenkočuten odnos do literarne umetnine. Veliko je prevajal *iz češke književnosti* (J. Fučíka, J. Drdo, E. Bassa, J. Nerudo, M. Majerovo, J. Glazarovo, K. J. Beneša, F. Kožíka idr.) preprosto zato, ker ima to literaturo rad in uličice stare Prage (prim. prevajalčev lirski uvod k Malostranskim povestim Jana Nerude). V kritičnih poročilih pa je opaziti razgledanost tudi po češki zgodovini in literaturi ter seznanjenost s problematiko kulturnih stikov med Čehi in Slovenci (npr. v Smolejevem kritičnem pretresu o znani knjižni bibliografiji Otona Berkopca).

Za svoje dolgoletno in zaslužno delo je Viktor Smolej prejel mnogo priznanj: Leta 1963 je dobil »kolajno univerze Komenskega« od univerze v Bratislavi in bil istega leta odlikovan z redom zaslug za narod s srebrno zvezdo. V letu 1966 mu je Zveza čehoslovaških pisateljev podelila v Pragi nagrado za prevode in za popularizacijo češke in slovaške književnosti. Leta 1968 je prejel zlato kolajno s trakom za zasluge za razvoj prijateljstva in sodelovanja s Čehoslovaško socialistično republiko, ki mu jo je podelila Čehoslovenská společnost pro mezinárodní styky v Pragi. L. 1972 mu je Socialistična republika Slovaška podelila nagrado Pavla Országha – Hviezdoslava za prevode iz slovaškega slovstva. V letu 1974 je Viktor Smolej dobil nagrado Sklada Borisa Kidriča za VII. knjigo Zgo-

dovine slovenskega slovstva in l. 1975 častno članstvo v Slavističnem društvu Slovenije za pomembne zasluge na področju slovenske slavistike.

V našem jubilejnem zapisu o delu Viktorja Smoleja nikakor nismo našli vseh podatkov iz njegove bogate ustvarjalnosti. Kot sodelavcu revije *Jezik in slovstvo* mu izrekamo spoštovanje in veliko lepih želja v novo desetletje.

Albinca Lipovec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Slovenščina v javni rabi

KRATICE V IMENIH DELOVNIH ORGANIZACIJ*

Med imeni delovnih organizacij je glede na pogostnost zelo opazna skupina kratičnih imen. Nastala so iz potrebe po kratkosti. Celotno ime oziroma firma delovne organizacije mora namreč po Zakonu o združenem delu vsebovati označbo, ki kaže na dejavnost delovne organizacije, označbo, s katero se natančneje označuje ime, vsebovati mora tudi sedež delovne organizacije in označbo glede vrste in obsega odgovornosti za njene obveznosti. Celotno ime je za vsakdanje praktične potrebe, npr. za dopise, reklamne napise, telekse, telegrame, predvsem pa za govorjeni jezik, predolgo, zato si delovne organizacije običajno kot najbolj izpostavljeni del celotnega uradnega imena izberejo enobesedno ime. Ena od možnosti za tako ime so kratice. – Zanimivo je primerjati povprečno dolžino kratičnih imen s podatkom iz statističnega jezikoslovja, da ima največ slovenskih besed iz konkretne jezikovne rabe 6 črk oziroma od 4 do 8 glede na vrsto besedila. (S. Suhadolnik, Odnos med dolžino, obvestilnostjo in pogostnostjo besed, *Slavistična revija*, XX/1972, št. 1.) Obravnavana kratična imena namreč kažejo, da je bil kriterij sorazmerne kratkosti besede prav s kraticami upoštevan tudi pri imenih delovnih organizacij, verjetno seveda čisto po občutku.

V tem pregledu bo govor o tvorbi kratičnih imen, o določanju njihovega spola, delno pa tudi o njihovem izgovoru in pisavi.

Kratice nastajajo s krajšanjem, to je s posebno univerbizacijo veččlenskega poimenovanja. Tak besedotvorni način se imenuje sklapljanje s krnitvijo. Za splošno občno besedje je skorajda neuporaben, pogost pa je pri imenih delovnih organizacij. Gre za enostaven postopek: Večbesedno poimenovanje krajšamo na začetne črke, zloge ali, zaradi boljše asociacije s podstavo, na korenske morfeme, ki jih nato strnemo. Obdelana kratična imena kažejo dve značilnosti. Prvič: Ni nujno, da so v kratici vsi členi večbesednega poimenovanja; dostikrat so upoštevani le najbolj specifični, opuščeni pa so splošni kot npr. tovarna, podjetje, industrija. Druga značilnost pa je, da so nekatere kratice t. i. čisti tipi – to je iz samih začetnih črk, iz samih zlogov ali iz samih koreninskih morfemov – ali pa so t. i. mešani tipi, npr. kombinacija črke in zloga, črke in korenškega morfema. Pri nekaterih kratičnih imenih so členi krajšani celo na čisto poljubnem mestu, ne oziraje se na formalno ali pomensko delitev besede na zlog oziroma morfem.

*Članek je bil napisan za radijsko oddajo *Jezikovni pogovori in prebran* v maju 1980.

Za vsak tip bomo pogledali nekaj primerov. Ker je pri branju kratičnih podstav težko podarjati njihove začetne dele, bodimo nanje posebej pozorni.

Črkovne kratice so npr.: SAP < Slovenija avto promet, TAM < Tovarna avtomobilov Maribor, SKIP < Strojno kovinsko industrijsko podjetje, EMO < Emajlnica, metalna industrija, orodjarna, Kovinarstvo Maja < Montaža aluminijastih in jeklenih armatur. Kratica Giposs je nastala ob združitvi več delovnih organizacij leta 1970; podstava za kratico so imena takrat združenih gradbenih podjetij Gorica, Ingrad, Pionir, Obnova, Sava, Stavbar.

Zlogovne kratice so npr. tele: Tonosa < Tovarna trikotaže in nogavic Savlje, Tosa < Tovarna sanitetnega materiala, Toko < Tovarna kovčkov in usnjene galanterije. Kratica KOTO je nastala iz imen združenih delovnih organizacij KOTEKS in TOBUS, ki sta tudi sami kratiki, in sicer je KOTEKS nastal iz *koža, tekstil*, TOBUS pa iz podstave *Torbica, obutev, usnje*. K zlogovnim kraticam spada tudi ime tozda delovne organizacije Contal, in sicer Conimex, ki pomeni *Contal import-export*.

Morfemski kratiki sta npr. Marles, ki je nastal iz podstave *Lesna stavbna in pohištvena industrija Maribor*, in Težmer, ki pomeni *Servis za popravilo težnih in merilnih naprav*.

Mešani tipi kratic so lahko iz kombinacije zloga in korenskega morfema, npr.: Ingrad < *Industrijsko gradbeno podjetje*, Tegrad < *Podjetje za telefonske gradnje ...*, Vegrad < *Splošno gradbeno podjetje Velenje*, Toper < *Tovarna perila*, Metka < *Mehanična tkalnica*, Vedrog < *Veledrogerija*. Kombinacija korenskega morfema in črke je pri kratikah Rudis < *Rudarska industrijska skupnost*, Impol < *Industrija metalnih polizdelkov*. Kombinacija zloga in črke so: Almira < *Alpska modna industrija Radovljica*, Gramex < *Gradbeni material export*, Tomos < *Koper Tovarna motornih vozil Sežana*. To kratično ime je namreč vezano na prvotno zamisel, da bi bila tovarna v Sežani, kjer je bil tudi izdan akt o ustanovitvi. Glede svojega izvora je zanimivo ime kovinarskega podjetja Niko iz Železnikov. Danes je to kombiniran tip kratice s pomenom *Nova industrija kovinarjev*, vendar je ta kratična podstava prilagojena že danemu imenu, ki ga je tovarna ob svojem nastanku dobila po osebnem imenu ustanovitelja Nika Žumra.

Nekaj posebnega so imena Nama, Tiki, Gradis, Peko, Alko, ki so prav tako kratična, vendar njihova podstava ni današnje širše ime delovne organizacije. Zato bi jih lahko imenovali zgodovinska imena. Ime trgovskega podjetja Nama je nastalo iz prvotnega povojnega imena *Narodni magazin*. Podobnega izvora je ime Splošnega gradbenega podjetja Gradis, katerega podstava je povojno ime *Gradbena direkcija Slovenije*. Elektro strojno podjetje Tiki je ime prevzelo od svojega »prednika«, Tehničnega inštituta kovinske industrije. Ime tržiške tovarne obutve Peko je po izvoru kratica imena in priimka predvojnega lastnika Petra Kozine. Prav tako je osebnoimenskega izvora ime delovne organizacije Alko. V pomenski podstavi je poleg osebnega imena predvojnega lastnika še dopolnilo, značilno za kapitalistična podjetja z več solastniki, torej: *Alfred Lorenz et company*. Obe imeni, Peko in Alko, sta ohranjeni iz reklamnih razlogov, zaradi njune ustaljenosti, ki kaže na tradicijo tovarne. Ime Alko se je obdržalo zlasti zato, ker ustreza okrajšavi za alkohol in kot tako označuje dejavnost delovne organizacije. V tržiški tovarni pa so že danemu imenu dali novo pomensko podstavo: *Proizvodnja elegantne kvalitetne obutve*.

V skupini kratic še posebej izstopa ime delovne organizacije za promet z odpadnimi surovinami Dinos. Njegova pomenska podstava ni širše ime delovne organizacije, kot je to običajno, ampak je geslo, in sicer: *Dajmo industriji nazaj odpadne surovine*.

Kot smo videli, je tvorba kratičnih imen precej mehaničen postopek. Kljub temu pa je treba pri tvorbi paziti tudi na nekatere občutljivejše kriterije, npr. na pomenskost novonastale besede v tem smislu, da kratica ne vzbuja nezaželenih asociacij bodisi na kak slab-

šalni izraz ali na kak pojem, ki ni v nikakršni zvezi z delovno organizacijo in bi pri označbi njene dejavnosti celo zavajal.

Predvsem pa je potrebno pri tvorbi kratičnih imen upoštevati nekatera splošna glasovna načela slovenskega jezika.

Eno takih načel je zlogovnost besede. V slovenščini naj ima namreč vsaka beseda (razen nekaterih predlogov in veznikov) vsaj en samoglasnik ali zlogotvorni r oz. l. Nekatera kratična imena dobijo ta nujni samoglasnik že z mehaničnim združevanjem začetnih črk, npr. TAM, Dinos, EMO. So pa tudi taka, kjer ni nobenega samoglasnika, npr. LTH, nastalo podstave *Loške tovarne hladilnikov*, PTT iz *pošta, telegraf, telefon*, GHT iz *Združena gostinska in hotelska turistična podjetja*, GIG iz *Združeno gozdno in lesno gospodarstvo Bled*. Ta kratična imena pri branju navadno razvezujemo na njihove pomenske podstave. Če pa jih beremo kratično, nastane vprašanje izgovarjave. Lahko jih izgovarjamo s polglasniki, npr. *lætəha*, ali pa, kar je običajnejše, z e-ji oziroma a-ji pri k in h, torej: *elteha*. Ti primeri dokazujejo, da kratična imena ne morejo obstajati brez samoglasnika: če ga nimajo že v pisani obliki, ga izsilijo v govornjeni. – Vendar je običajnejša pot za doseg samoglasniškosti tvorba kratice na zlogovni način. Na primer: Kratica *Tovarne sanitetnega materiala* bi bila z združitvijo začetnik črk soglasniška: TSM; temu so se izognili z zlogovno tvorbo, torej: *Tosama*.

Drugo splošno glasovno načelo, ki ga je treba upoštevati tudi pri kratičnih imenih, je lahko izgovorljivost soglasniških sklopov. Zaradi tega načela je včasih v kratico sprejet namesto začetne črke cel začetni zlog enega člena večbesednega poimenovanja. Tako je pri kratici *Beti*, ki je nastala iz podstave *Belokranjska trikotažna industrija*. B namreč spada v tisto skupino slovenskih soglasnikov, ki na začetku besede ne more stati pred nezvenečim soglasnikom, v našem primeru ne pred t. Zato je pri tej kratici namesto začetne črke besede *belokranjska* vzeta začetni zlog, ki je prinesel samoglasnik in tako ločil soglasnika.

Najdemo tudi kratice, kjer je zaporedje črk v kratičnem imenu drugačno od zaporedja členov večbesednega poimenovanja. Razlog za spremenjeno zaporedje je glasovne narave. Poglejmo primer: Kratica *KOT* je nastala iz podstave *Tovarna kovinskega okovja*. Mehanično zaporedje je bilo *TKO*, zaradi lažje izgovorljivosti pa je samoglasnik med soglasnikom.

Tako kot slovenske besede nasploh se tudi kratice rade ognejo hiatu, to je zaporedju dveh samoglasnikov. Zato je iz podstave *Tovarna električnih aparatov* nastala kratica *ETA* in ne *TEA*, kar bi prineslo mehanično zaporedje. Iz poimenovanja *Lesna Industrija Apače* pa je nastla *Lina* in ne *Lia*; torej je zaradi izogitve hiatu namesto začetne črke besede *industrija* vzeta začetni zlog.

Iz glasovnih razlogov so včasih pritegnjeni v kratico tudi predlogi in vezniki, kar je sicer redko. Poglejmo primere: *AZA* < *Atelje za arhitekturo*. Brez z-ja bi bilo zaporedje dveh a-jev, torej hiat. Poleg tega bi bila beseda nesmiselna, podobna medmetu. Kratično ime *INDIP* je nastalo iz podstave *Industrija dežnikov in pletenin*; če v kratiki ne bi bil upoštevan veznik in, bi prišlo do tročlenskega soglasniškega sklopa *ndp*. Ime delovne organizacije iz *Žirov*, *Poliks*, je nastalo iz podstave *Podjetje obutvene, lesne in kovinske stroke*. V kratiki je upoštevan veznik in le zaradi lažje ali glede na podstavo ustreznejše izgovarjave črke l. Brez i-ja med l in t bi bila – glede na pravorečna pravila o izgovoru črke l pred soglasniki – pravilna izgovarjava *pouks*, pri čemer bi se izgubila povezava med kratičnim u in njegovim podstavnim členom *lésen*.

Pri sklapljanju s krnitvijo dobimo torej novo besedo. Pripisemo ji naglas, spol in jo lahko tudi sklanjamo. Spol določimo kratičnemu imenu – vsaj običajno – ne glede na spol jedra

prvotnega poimenovanja, ampak po principu predvidljivosti. Če se končuje na -a, je ženskega spola, npr.: ljubljanska Nama. Vse ostale kratice so načeloma moškega spola, npr.: mariborski TAM, domžalski TOKO, celjski EMO.

Glede spola so zanimiva kratična imena na -i. Tu zaradi dvojne možnosti – ali ženskega spola po tipu Meri ali moškega po tipu Toni – lahko vpliva asociacija s podstavo in morda tudi morebitna asociacija na kak homonimni izraz. Npr.: Kratica Beti je ženskega spola, ker je jedro, industrija, v podstavi Belokranjska trikotajna industrija ženskega spola. Tu najbrž vpliva na spol tudi naključna homonimija z osebnim ženskim imenom. Kratica Tiki pa je moškega spola, ker je tako tudi jedro podstave: Tehnični inštitut kovinske industrije. Pri kraticah, kjer je v končnem glasu razlika med pisano in govorjeno podobo, o spolu kratice praviloma odloča pisana podoba: ker je to soglasnik, so moškega spola; npr.: škofjeloški LTH.

Glede pisave obravnavano gradivo kaže, da se kratična imena pišejo na dva načina: s samimi velikimi črkami ali le z veliko začetnico kot običajna lastna imena. Vendar možnost običajne lastnoimenske pisave velja le za kratice z vsaj enim samoglasnikom. Tiste s samimi samoglasniki te možnosti nimajo, kar kaže, da se prvi tip kratičnih imen lepše vključuje v sistem. Pisava le z veliko začetnico ima dosti pozitivnih lastnosti. Npr.: Tako pisana kratična imena v besedilu grafično ne izstopajo, kar je pri prvem načinu včasih moteče. Pri sklanjanju ni več problema, kako pisati sklonske končnice – priključimo jih kot pri običajnih besedah. – Vendar pa bi bilo nedopustno poenostavljanje, če bi vsa kratična imena pisali le z veliko črko. Oba načina sta namreč utemeljena s stopnjo imenske osamosvojenosti kratičnega imena, ki le postopoma pridobiva lastnosti običajnih lastnih imen. Šele po dolgotrajnejši rabi kratice namesto veččlenskega poimenovanja se zabriše njena pomenska motiviranost in kratično ime zaživi kot pravo stvarno lastno ime.

Ta prehod je pri kraticah, nastalih ali iz korenskih morfemov, npr. Težmer, Marles, in pri zlogovnih, npr. Tonosa, običajno hitrejši kot pri kraticah iz samih začetnih črk tipa TAM. Kot pravo stvarno lastno ime se kratično ime ne piše več s samimi velikimi črkami, ampak se začne pisati le z veliko začetnico. – V skladu s takim razvojem kratičnih imen – od značke do pravega imena – dopušča Načrt pravil za novi pravopis možnost pisave kratičnih imen na oba načina.

V tem sestavku nismo pregledali sklanjatve, vmesnih tipov in pomanjkljivosti pri nekatereh kratičnih imenih. Ker so ta vprašanja za jezikovno kulturo pomembna, se bo treba k njim še kdaj vrniti.

Alenka Gložančev
SAZU v Ljubljani

Literatura:

- T. Korošec, O rabi kratic v slovenščini, Pet minut za boljši jezik, Ljubljana, 1972.
F. Novak, Imena gospodarskih in drugih organizacij, raznih ustanov in združenj, Gospodarski vestnik, XVII, 1968, št. 86.
M. Rode, Poskus klasifikacije krajev, Slavistična revija, 1974, št. 2.
J. Toporišič, Slovenska slovnica, 1976.
J. Toporišič – J. Rigler, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, Slavistična revija, 1977, št. 1.
Slovenski pravopis, Ljubljana, 1962.

KRATKA VSEBINA

Vajeni smo razpravljati o pravljici, noveli, sonetu, o kratki vsebini pa skoraj ne. Vendar pa je tudi kratka vsebina vredna obravnave, saj se ob njej močno stikajo zanimanja literarnih strokovnjakov in učiteljev. Kratke vsebine so različne vrste. Po namembnosti je to lahko pripovedovanje za kratek čas, priporočilo za samostojno branje, izhodišče za literarno analizo, sestavni del pisateljevega življenjepisa, šolska kontrola branja in morda še kaj. Po dolžini so kratke vsebine nadrobne ali skržene. Če so podane ustno in če je na razpolago dovolj časa, so največkrat nadrobne; če pa so pisane, so večinoma skržene. Nadrobna vsebina se približuje literarnoteoretičnemu pojmu zgodba ali fabula, ker v njej sledimo predvsem toku sledečih si dogodkov, medtem ko oznake oseb, dvogovore ali orise narave izpuščamo. Skržena kratka vsebina pa je blizu literarnoteoretičnim pojmom tematika, ideja ali problem. Z vidika izbire besedja pa se kratke vsebine delijo na tele vrste: v enih so ohranjene pisateljeve besede, v drugih so rabljene drugačne, navadno razumljivejše besede, v tretjih pa literarnoteoretični ali drugi strokovni izrazi. Tako kratka vsebina brez ostre meje prehaja v parafrazo, komentar ali razlago.

Preidimo sedaj od splošnega razpravljanja o kratki vsebini k obravnavi posameznih kratkih vsebin oziroma razlag. Tako obravnavanje je posebno zanimivo, če med seboj primerjamo po več predstavitev istega dela. Preberimo tri prikaze Cankarjeve drame *Kralj na Betajnovi*:

Pride frajer z Dunaja, ker mu je oče pisal, da je bankrotiral in da ga torej ne more več študirati. In tako pride in najde očeta zapitega, zaročenko v lasti drugega in človek, ki je spravil očeta na kant, je hkrati – oh nesreča! – oče te zaročenke. Kaj storiti? Krasen junak, samo da mora nujno propasti. In seveda tudi propade, brez problemov.

Dušan Jovanović

Pristnost dejanja, ki ga je (Cankar) tehnično razvijal s pomočjo nekaterih reminiscenc iz Shakespeara in Ibsena, je umetniško utemeljil s tem, da je ustvaril protiigralca podeželskemu fabrikantu Kantorju, predstavniku neustavljivega in nenasitnega kapitalizma ali »kralju na Betajnovi«, iz samega sebe, se pravi iz lastnega doživljanja usode svojih gospodarsko propadlih staršev in drugih brodolomcev. Kljub temu ni v drami nobene alegoričnosti ali poudarjene simboličnosti, temveč stvaren spopad prepričljivih predstavnikov družbenega dogajanja.

Anton Slodnjak

Da bi (Cankar) uresničil neizprosnost tega procesa (razpadanja patriarhalne vasi), je ustvaril Kantorja, silaka, nasilnika in hudodelca. Epski podatki v dramskem besedilu govorijo o njem, da je »velik in strašen« in da »mogočno stopa prek trupel«. Zvemo, da je pervenu, ki je dosti sleparil, kradel in ubijal ter se nazadnje prebil do moči, ki pomeni reprezentativen družbeni pojav in izrazito dramsko figuro. Ta surova osebnost začenja novo akcijo, ki je predmet drame, v trenutku, ko predrzno izjavlja: »In zdaj, glejte, sem lahko, kar hočem!«

Njegov novi cilj je postati »dobrotnik vsega naroda«. Zaveda se, da je odločen in močan in da ima zato pravico druge izpodrivati ter gospodarsko in politično zavladati nad širšo okolico. Cankar podpre ta oblastniški cilj še s cerkveno avtoriteto, pravico močnega blagoslovi in utemelji cerkveni predstavnik, njegova hudodelstva opraviči z »božjo voljo«. Božja volja določa, »da so eni premožni, drugi revni«, in božji zakon je, da eni vladajo in so drugi hlapci. Zanosen Kantorjev nasprotnik je deklasirani Maks, razumnik – izobraženec, etično občutljiv, Kantorju

pa nevaren, vendar bolj idejno kot neposredno. Tega humanista in socialista Kantor machiavelist ubije, odstrani ga kot nevarnega npravnega in političnega upornika. To se zgodi v drugem aktu.

Tretji akt je Cankar uporabil zato, da bi razkrinkal moralo kapitalistične družbe. Pokaže, da je Kantor individualni junak »gosposke morale«, da predstavlja tipično v posebnem. Ko vladujoča družba Kantorju prizna, da ni hudodelec, ta drzno izzove nasprotnika z očitkom, da samo »bojazlivci in slabiči drsajo navzdol«. Npravno kritični vrh drame je zato izjava volilnih zborovalcev in župnika: »vsi smo z vami«.

Franc Zadravec

Razlike med temi tremi besedili so celo večje, kot bi jih človek pričakoval. Dušan Jovanović z izrazi današnje mladine očrtuje tragični položaj junaka Maksa. Tako Cankarjevega junaka močno približuje današnjemu času. Anton Slodnjak dramo komentira predvsem s podatki iz Cankarjevega življenjepisa. Tako povečuje našo zavest o Cankarjevi osebni zvezanosti s tem delom. Franc Zadravec pa nadvrbo prikazuje uveljavljanje negativnega junaka Kantorja v nekdanjih slovenskih razmerah. Na ta način ugotavlja širši družbeni pomen Cankarjevega dela, obenem pa najbrž vzbuja tudi misel, da so danes te razmere k sreči že presežene.

Poleg razlik v dolžini in besedju se iz teh kratkih vsebin kažejo tudi različni pristopi k razčlenjevanju literarnih del: gre za dramaturški, biografski in sociološki pristop. Možnih bi bilo več takih pristopov: psihoanalitični, eksistencialistični idr. Opazimo pa lahko še nekaj: da kratke vsebine ali razlage niso izluščene samo iz literarnega dela, ampak da se večkrat naslanjajo tudi ena na drugo. Tako je v Zadravčevi kratki vsebini upoštevano gledanje slovenskih sociologov na Cankarjevo delo. Boris Ziherl je npr. zelo podobno označil Kralja na Betajnovi: *To (razredno nasprotje v vasi) je ozadje, ki opredeljuje izid boja med Maksom Kncem, deklasiranim izobražencem z neizoblikovanimi socialno-revolucionarnimi nazorji, organizatorjem vaških siromakov in delavcev, ter Kantorjem, buržoaznim »nadčlovekom«.*

Kratkih vsebin pa ne sestavljajo samo literarni strokovnjaki ali učitelji, ampak tudi šolarji. Seveda so šolarske vsebine preprostejše in večinoma podajajo samo krajša literarna dela. Da bi si ustvarili čim bolj živ vtis, primerjajmo šolarjevo in strokovnjakovo obnovo Tavčarjeve Šarevečeve slive:

Preden je oče Šarevec umrl, je rekel, naj Meta dobi sto goldinarjev in slivo. Rekel je še, naj ne beračijo. Meta se je zelo bala, da ne bi beračila. Zato se je gnala za delo. Denar, ki ga je prihranila, je nesla zakopat na Kucelj. Nekoč je bilo zelo viharno in Meta je iskala svoj grm, pod katerega je skrila denar, vendar ga ni našla. Bila je vsa obupana. Šla je k slivi in jo zečela sekati, češ slive mi pa ne bo burja vzela. Sekala je in sekala, drevo se je prevrnilo in padlo nanjo. Tako je Meta umrla.

Darko, 7. razred

V Šarevčevi slivi najdemo zgodbo o revnem, grdem, osamljenem in garaškem kmečkem dekletu, ki mu je skrbni oče na smrtni postelji zapustil 100 goldinarjev in še slivo »za poboljšek«. S to doto naj bi si pomagala skozi trdo samsko življenje in poslednja očetova skrb je bila, da ne bi nikoli beračila ter ponižala poštenega hišnega imena. Meta z vso resnobo in globino sprejme nase gmotni in duhovni testament mrtvega očeta. Sledi njen osamljen, do kraja naporni in dosledni boj za obstanek, toda za obstanek, ki je vse bolj grobo ogrožen, materialno ogrožen. Njena celotna eksistenca, telesna in duhovna, se vse bolj pogreza v strah, da ne bi izgubila dninarsko delo, da bi ji kdo vzel borni denar ali da bi jo oškodoval pri slivah. Na dnu vsega pa je strah pred beračenjem na stara leta. Dokončni in usodni obrat zgodbe napravi narava. Pomladna nočna nevihta sproži plaz v bregu, kjer je imela zakopan denar, tako da gre po zlu. Meta prihiti hip prepozno, v pošastni grozi se ji porodi privid tatu, ki jo je okradel.

Tedaj vsa njena bit zatrepeta za poslednje imetje – za slivo. Pohiti tja in v bližini zagleda človeka, ki je šel mimo po drugih poslih. Ona misli, da je tat. Tedaj se zgodi zadnje: gre, vzame sekuro in v obsedenosti poseka poslednji »poboljšek« svojega življenja. Posekano deblo pade nanjo in jo odreši skrbi, da bi morala na starost beračiti.

Boris Paternu

Iz te primerjave vidimo, da je šolarjeva obnova odvisna od njegovih omejenih življenjskih izkušenj, pazljivosti pri branju in spominskega obvladovanja gradiva. Učenec je sledil predvsem zunanjemu dogajanju, slabše notranjemu. Nekatere vzroke Metinega ravnanja je kar prezrl in potem dejanje razložil po svoje (*češ slive mi pa ne bo burja vzela*). Prav tako ni opazil obročne zgradbe (povratka konca v izhodišče), medtem ko jo je strokovnjak tudi v obnovi ohranil. Šolar rabi vsakdanje besede in kratke povedi, medtem ko se strokovnjak izraža elegantno, z bogatim besedjem in dolgimi povedmi.

Poseben problem predstavljajo v šoli obnove obsežnejših literarnih del. V starejši šoli so učenci pisali tudi vsebine takšnih del, vendar so bile večinoma zelo dolgovезne in duhamorne. Učenci so jih dostikrat tudi prepisovali drug od drugega ali od svojih predhodnikov. To je pri njih vzbujalo prej odpor kot pa ljubezen do knjig. Danes učni načrt za osnovne šole svetuje predvsem pogovore o knjigah in pisanje osebnih impresij. Pravi, naj učenec zapiše kak vtis ali drobec o knjigi, kaj mu je všeč, kateremu junaku je sam najbolj podoben, kaj si je zamišljal drugače, s čim ga je pisatelj osrečil in s čim razočaral, kaj so se prijatelji med seboj pogovarjali o prebrani knjigi, katerih besed ni razumel, katere si je zapisal, katere besede in primere so mu bile v knjigi nove in tako lepe, da je ob njih postal pozoren. Učni načrt za skupne vzgojno-izobrazbene osnove v usmerjenem izobraževanju pa priporoča, naj učitelj z diferenciranimi navodili glede zahtevnosti zaposli dobre in šibke bralce.

Za tak način fragmentarnega in impresionističnega pisanja ni vzorcev pri literarnih strokovnjakih, ker ti z večkratnim branjem in svojimi analitičnimi postopki dosegajo nadoseben, kritičen odnos do literarnega dela, pač pa najdemo vzorce za tako pisanje v spominih mnogih pisateljev. Preberimo dva taka zapisa:

Bilo mi je deset let, ko sem prebral Jurčičevega Domna. Najprej ga je brala mama, potem pa ga je dala meni. Zelo všeč mi je bila knjiga o ognjevitem, junaškem, preganjanem in sploh ubogem Domnu, o njegovi materi, ki jo je zavrzel ljubček, hudobni graščak Sova, Domnov nezakonski oče, všeč mi je bila Jurčeva hči Anica, ki jo je Domen tako lepo ljubil, všeč berač Urh...

Ko sem prebral vso knjigo, sem si takoj zaželel, da bi bil podoben Domnu. Nič zato, če je bil moj ata prava nežna dobričina in če se je pisal Partljič namesto Sova, jaz bi bil lahko kljub temu Domen!

Zelo sem se jokal, ko sem prišel do prizora smrti Domnove matere in do njenega pogreba. Zapomnil sem si stavek, ki ga je Domen izrekel po njenem pogrebu, ko je srečal na ozki sneženi gazi svojega očeta. – »Ali veš, koga so danes pokopali?« je vprašal Domen osorno. Še danes mi poje v ušesih. Zapomnil sem si vse skupaj, premi govor in »je vprašal Domen osorno.« Besede osorno nisem razumel, vendar sem čutil, da mora biti nekaj posebnega.

Tone Partljič

Življenja, ki so se mi razodevala v tej zgodnji vsakdanjosti, so bila v Cankarjevi knjigi (Martin Kačur) zapovrstjo in s krepkimi ali jasnimi črtami označena, da mi je bilo med branjem, kakor da bi sam kdaj tudi živel med temi učitelji in nadučitelji, med temi župani in župniki, in celo svojski zdravnik v Kačurju je bil takšen, kot da bi ga že od nekdaj poznal – komaj je zrasla iz knjige njegova podoba in zatem, ko sem prebral, kako je sodil o svetu in zakaj je stresal nejevoljo o Kačurju, že je zaživel z vso svojo življenjsko patino, prav nič literature ni bilo v

njej. Kot nedojemljiva življenjska krutost pa se mi je razodevalo ponašanje Kačurjeve ženske – ves njen življenjski ali zakonski odnos mi je odpiral pogled v neznano brezno življenja, ki ga še nisem poznal ali vse premalo.

Ivan Potrč

Nekako takšne zapise zmorejo pisati tudi učenci sami. Ti so gotovo boljši od razvlečenih in dostikrat prepisanih obnov. Na osnovi številnih različnih opažanj lahko pričakujemo dokaj vsestransko razčlenitev literarnega dela, vzporedno z leti šolanja in zorenjem pa tudi stopnjevano razumevanje literature. Do tega seveda ne prihaja samo po sebi, ampak je močno odvisno od učiteljevega usmerjanja učencev in njegovega uspešnega povezovanja njihovih drobnih opažanj v mozaično celoto. Pri učencih v usmerjenem izobraževanju lahko zahtevamo tudi nekaj literarnoteoretičnih in drugih strokovnih izrazov v njihovem razpravljanju in pisanju.

Naredimo na koncu še nekaj splošnejših zaključkov o kratkih vsebinah. To so zelo konkretne predstavitve literarnih del. Za nadrobno obnavljanje je treba imeti nekaj pripovednega daru. Pri skrčenih vsebinah je potrebna zlasti zmožnost posploševanja. Lahko pa še rečemo, da so v vsaki kratki vsebini neizbežno zanemarjene mnoge važne sestavine literarnega dela. Ko se kratka vsebina ponavlja od pisca do pisca in od učitelja do učitelja, postane dostikrat že čisto prazna abstrakcija, npr. V drami *Kralj na Betajnovi* je prikazano porajanje zgodnjega kapitalizma na vasi. Taka vsebina že nima moči, da bi navduševala za literaturo. Pritegne lahko samo, če je v njej vsaj nekaj izvirne pronicljivosti ali osebnega doživetja literarnega dela.

Kot smo videli, so v šolarskih kratkih vsebinah pogosto nezavedna prepletanja vtisov literarnega dela in njihovega dojemanja življenja. Hrvatski književnik Miroslav Krleža je o takem sprejemanju literature nekoč dejal: *Ljudje berejo tako, kakor hočejo brati, ne pa tako, kakor je napisano*. Gotovo ni dopustno, da bi v šoli gojili tako naivno branje. Po eni strani je sicer treba odpirati možnosti, da učenci ob literarnih delih razvijajo svojo domisljijo in brez občutka utesjenosti izpovedujejo svoje poglede na življenje. Pouk literature mora biti čustveno bolj poln kot pouk druge učne snovi. Po drugi strani pa je treba učence navajati, da zanesljivo ločujejo avtorjeve in lastne misli, da berejo pazljivo, tudi po večkrat in da znajo utemeljevati svoje razumevanje literarnega dela z navedki iz njega. Kakšne natančnejše sheme za to učno delo je težko predpisovati, ker se jih takoj oprime duh šolskega in dolgočasnega. Tu je treba veliko iznajdljivosti posameznega učitelja in prilagajanja zanimanju in zrelosti učencev. Obravnavanje literarnih del v šoli pa naj vsekakor ne vodi k površnosti, ampak k poglobljanju in zbranosti.

Franc Žagar

Pedagoška akademija v Ljubljani

Literatura:

Pečjak Vid: Praktikum iz obče eksperimentalne psihologije, Ljubljana 1964, str. 201–205;

Solar Milivoj, Ideja i priča, Zagreb 1974, str. 73–85;

Toporišič Jože: Slovenski knjižni jezik 1, Maribor 1965, str. 227–229.

Odnos literatura–film na slovenskem

(Stanko Šimenc: *Slovensko klasično slovstvo v filmu* – Ljubljana 1979; Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 80, 174 strani.)

Jubilejni 80. zvezek prikupne in koristne knjižnice Mestnega gledališča ljubljanskega prinaša Šimenčevo razpravo o slovenskem klasičnem slovstvu v filmu, avtorjevo magistrsko nalogo na ljubljanski filozofski fakulteti. Šimenc – po izhodiščnem študiju slavist – se že dolgo posveča filmski publicistiki in med redkimi je utirjal tudi gazi filmske vzgoje na Slovenskem (Pibernik-Šimenc: *Filmski ABC* – poskus učbenika, Kranj 1963; Šimenc: *Pot v filmski svet*, Ljubljana 1968).

V pričujoči razpravi je Šimenc raziskal odnose med domačo »staro« književnostjo (dela, objavljena do 1941) in »novim« filmom (filmi od 1953). Literatura, iz katere so izhajali filmski scenariji, je po nastanku (dobi) ali stilni označenosti troja: a) (stari) realizem: Kersnik, Tavčar, Finžgar; b) moderna: Iv. Cankar, Iz. Cankar; c) socialnokritični realizem: Prežihov Voranc, Kranjec, Ingolič, Kosmač.

Avtorja zanimajo »razlogi, ki so narekovali prenos teh literarnih del v film« in »katere lastnosti te literature so spodbudile transpozicijo: morda t. i. mimetični teksti, ki (psevdo) vizualno že realizirajo življenje v literaturi;

– morda besedila, ki so po svojem sporočilu (ali nekaterih sestavinah tega sporočila) blizu našemu času;

– morda popularnost literarnih del;

– morda pa kaka lastnost literarnega dela, do katere je filmski avtor čutil posebno afiniteto.«

Razprava je razdeljena takole: po ravno pravšnjem informativnem uvodu, ki se dotika tako teoretičnih (primerjalno estetskih ipd.) kot zgodovinsko razvojnih vprašanj tujega in domačega filma, se loti Šimenc slovenske scenaristike. Avtorje scenarijev deli takole: a) pisatelji, ki so predelovali svoja dela (npr. C. Kosmač, I. Potrč, B. Zupančič, T. Partljič), b) pisatelji, ki so predelovali dela drugih avtorjev (npr. I. Potrč, I. Ribičič, A. Hieng, V. Zupan), c) filmski in drugi publicisti (H. Grün, M. Brezovar, V. Koch, M. Slodnjak), č) režiserji, ki so sodelovali s scenaristi ali pisali scenarije ali pisali scenarije za filme, ki so jih

kasneje režirali sami (npr. J. Gale, B. Stupica, J. Kavčič, I. Pretnar, F. Kosmač, B. Hladnik, F. Štiglic, A. Hieng, V. Duletič, M. Klopčič). Avtor navaja vse scenarije, dosegljive v knjižni ali revialni obliki, ter tudi nahajališča scenarijev v rokopisni (tipkopisni) obliki.

Iz naslednjega poglavja Načrt za raziskavo smo že navedli vodilne misli (razlogi, ki so narekovali prenos literarnih del v film itd.).

Središče razprave zavzema poglavje Slovenska klasična literarna dela v filmu. Avtor obravnava naslednja literarno filmska dela: Jara gospoda, omnibus Tri zgodbe (Slovo Andreja Vitužnika, Na valovih Mure, Koplj pod brezo), Tistega lepega dne, Samorastniki, Lucija, Amandus, Na klancu, Ljubezen na odoru, Cvetje v jeseni, Povest o dobrih ljudeh, Idealist, Iskanja. Metodološko se drži Šimenc naslednje primerne linije: oznaka literarne osnove, oznaka scenarija po literarni osnovi, primerjava med zvrstema oz. medijema, poskus ocenive izdelka (omemba kritike, odziv gledalcev, lastna ocena). Pri filmih najdemo celotni »kolofon«, t.j. izčrpne podatke o filmskih ustvarjalcih in tehničnih posameznostih. Mimogrede se nam tako razkriva tudi zgodovina slovenskega filma od začetka (v uvodu omenja avtor tudi prva slovenska filma (predvojna): V kraljestvu Zlatoroga (1931) in Triglavske strmine (1932) pa do ekranizacije potopisno esejističnega romana Iz. Cankarja S poti (Iskanja, 1979).

V krajšem poglavju Zaključki avtor povzema nekatere svoje misli in ocene.

Moremo se strinjati s Šimenčevo oceno, da sta se književni podlagi najbolj »približala s svojo izvirno in suvereno podobo v filmskem mediju filma Cvetje v jeseni in Idealist, in sicer v poteku epske zgodbe, dialogu, osredotočenju na človeško pretresljive sestavine izvirnika kakor tudi v visoki kulturi filmskega izraza, ki se kaže še posebej v čutu za slikanje atmosfere in posluhu za ustvarjanje lirskih razpoloženj.«

Posebej dragocen s stališča informacije je tudi Dodatek. Tu navaja Šimenc seznam gledaliških (odrskih) dram, prirejenih po klasičnih slovenskih literarnih delih (do 1941), zatem seznam slovenskih oper, katerih libreti so napisani po slovenskih literarnih delih, sledi seznam radijskih (slušnih) iger, prirejenih po slovenskih literarnih delih (do 1941), serijo pa zaključijo še seznam slovenskih TV dram, prirejenih po slovenskih lite-

rarnih delih (do 1941). Kot dopolnilo najdemo še seznam vseh slovenskih filmov, posnetih po slovenskih literarnih delih (skupno 31). Knjižico zaključujejo potrebne opombe in pa bibliografija (izbor literature o predmetu in ocene o filmih).

Šimenčeva razprava so odlikuje z nazornostjo in zgoščenostjo. Trenutno predstavlja pravzaprav edini tako razsežni vir za obravnavano področje, kot taka pa je tudi temeljno izhodišče za nadaljnje raziskave.

Andrijan Lah
Ljubljana

Sprejem južnoslovenskega ljudskega pesništva v madžarskem slovstvu

(Fried István: A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig. Akadémiai kiadó, Budapest 1979, str. 355).

Tudi v naših revijah sodelujoči madžarski slavist István Fried sestavno raziskuje madžarske stike s slovanskim svetom posebno v starejši dobi. V pričujoči knjigi Sprejem južnoslovenskega ljudskega pesništva v madžarskem slovstvu od Kazinczyja do Jókaija (t.j. od razsvetljenstva do začetka 20. stol.) je strnil nekatera svoja prejšnja raziskovanja ter jim dodal nova dognanja in spoznanja. Kot temeljit poznavalec stvarine je postavil delo v širok okvir, saj razpravlja v uvodnem poglavju o »nekaterih vprašanih historiografije naše jugoslavistike«, ki ga je razširil v naslednjem v prikaz uspehov madžarskih raziskavanj srbskohrvatsko-madžarskih slovstvenih vezi. Kot je navada pri Madžarih, označujejo kot »južnoslovanski« le srbskohrvatsko slovstvo in kulturo, zato se avtor ne dotika ne slovenske ne drugih narodov ljudske poezije. Saj se glede obsega tudi ne more primerjati zanimanje za srbskohrvatsko slovstvo s poznavanjem slovenskega, ki so ga pričeli prevejati v večjem obsegu šele po zadnji vojni.

Fried dobro pozna tako srbsko in hrvatsko slovstveno delo, kot tudi madžarsko, zato vzporedno prikazuje na obeh straneh zanimanje za ljudsko pesništvo doma in pri sosedih ter njegov vpliv na umetno slovstvo. Pri Madžarih je odkrivanje in poustvarjanje »ljudskega, ljudskosti« zelo staro ter predmet mnogih raziskav še dandanes, zato se rodi tudi zanimanje za ljudsko pesem sosedov zelo zgodaj. Zato so že v zadnjih desetletjih 18. stoletja madžarski slovstveni in jezikovni preroditelji (prav. F. Kazinczy in Kölcsey) postavili srbsko ljudsko pesništvo za vzor svojemu jezi-

kovnemu in pesniškemu razvoju. Sevé je to prvo poznavanje posređoval Goethe s Hasanaginico, ki jo je Kazinczy prevedel v vzpodbudo svojim rojakom. Z velikim uspehom za osvežitev madžarskega slovstvenega klasicizma!

V poglavju o razsvetljenstvu je F. navedel vse, kar je bilo tisti čas pri Madžarih (tudi v tamkajšnjih nemških listih) pisanega o Srbih in Hrvatih, kar vse razčlenjuje in vrednoti s širših vidikov, posebno s pritegnitvijo nemškega slovstvenega posredovanja. Tu srečamo tudi I. Sándorja, o katerem je Fried pisal v naši reviji, pa J. Schusterja, ki je 1816 v Pešti izdal dopolnjenega Hacqueta, kar je avtor premalo pojasnil. Že ob koncu tega poglavja seznanja avtor z Mihályem Vitkovicsom, katerega posrednitvijo med obema kulturama in slovstvoma je namenjeno vse naslednje poglavje. V. je s svojim pesnjenjem udomačil pri Madžarih srbsko ljudsko pesništvo, ki je uveljavilo pri njih »srbsko maniro« in pripravil nastop romantike. Pravoslavni potomec Srbov, piščoč pesmi tudi v srbsčini, je ustvaril v svojem domu v pomadžarjujoči se Pešti literarno zbirališče. Sam se je pomadžaril, toda pisal tudi v srbsčini, kjer je prirejal – motive madžarskih pesnikov. Fried je obširno dosedanje literaturo o njem, ki je ostajala bolj pri zunanjih dejstvih, dopolnil z najnadbnejšimi raziskavami tako njegovega pesništva kot razmerja drugih pesnikov te dobe do sprejemanja srbske poezije v motivih in metriki (deseterec).

Potem ko je F. v posebnem poglavju o različicah »srbske manire« v t. i. reformnem obdobju madžarske kulture nadalje naddrobno prikazal, kako je južnoslovansko ljudsko pesništvo vzpodbujalo in opravičevalo domačo slovstveno »ljudkost«, je naslednje poglavje namenil prvemu knjižnemu prevodu »Srbskih ljudskih pesmi in junaških zgodb« (Pest, 1836), ki je delo Józsefa Székácsa. To je bilo sicer zamudniško glede na sprejem srbskih pesmi v ostali Evropi in ob mnogih dotedanjih prevodih le-teh v madžarskih revijah (tudi Székácsvih) je srbski vpliv že dosegel svoj nenavadni vpliv v madžarski literiki. Toda ti prevodi so bili boljše od dotedanjih, do druge izdaje je prevajalec še napredoval – v opombah in uvodu pa je pokazal tudi poznavanje srbske poezije in z vsem odmevom srbskohrvatske ljudske pesmi v Evropi. F. naddrobno razčlenja Székácsve prevode in jih vrednoti.

S podobno akribijo raziskuje avtor v naslednjem poglavju (Romantika, južnoslovansko ljudsko pesništvo, madžarsko slovstvo) razvoj madžarske narodnostne zavesti, poznavanje slovanskih slovstev pri Madžarih v tej dobi in predvsem Vukov vpliv – posebno po raznih evropskih prevodih – na nastanek ljudske smeri v njihovem

pesništvu ter na zanimanje za lastno ljudsko poezijo. Avtor je pri tem dokazal svoje odlično poznavanje ne le srbskih slovstvenih razmer, marveč tudi dogajanje pri drugih Slovanih, o čemer je že večkrat posebej pisal. Prevodi srbskih pesmi so se proti sredini 19. stol. vse bolj množili, poznavanje Srbov je raslo, dokler v 40. letih ni doseglo viška v izdaji madžarskih ljudskih pesmi Jánosa Erdélyija (1846–48), v njegovih in drugih pisateljev v teoretičnih spisih, predvsem vodilnega pesnika Jánosa Aranya. Množili so se dalje prevodi srbske poezije, pisali so članke in knjige o Srbih, njih življenju, Zmaj in Mažuranič sta v stikih z madžarskimi pesniki, medsebojno se prevajajo.

Za Aranyem in drugimi prevajalci ter teoretiki je to zanimanje za srbsko ljudsko pesem in življenje nadaljeval vodilni pripovednik 19. stoletja – Mór Jókai. Zato mu je F. namenil celo poglavje.

Romanopisec je imel živo razmerje do ljudskega izročila, ki mu ni bilo le za okras v delih, pisal je tudi članke o njem. Poleg drugega balkanskega pesništva je pričel v baladah posnemati ljudsko pesem in jo vpletati v svoje pripovedništvo in v dramo.

Presenetljivo je, koliko so Madžari v preteklem stoletju pisali o Srbih in Hrvatih, koliko prevajali njihovih ljudskih pesmi – in kako je vse to oplajalo njihovo slovstveno ustvarjalnost. I. Fried je vso to množino gradiva skrbno zbral, razčlenil in kombiniral, upošteval ali popravil dosedanja raziskovanja o tem, predvsem pa jih dopolnil in ustvaril zaokroženo, temeljito delo, ki bistveno pojasnjuje dogajanje na obeh straneh ter vzpodbuja k nadaljevanju.

Vilko Novak
Ljubljana

Naročnike prosimo, da poravnajo takoj po prejemu računa oziroma položnice naročnino na žiro račun:

SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE
(za JiS): 50100-678-45265

Tako nam boste omogočili redno izhajanje! Hvala!

Uredništvo

